

KJELL ARNE MORLAND

LUTHERSK LIV

I DAG

HEFTE 4: NI LIVSNØKLER

HEFTE 1: SKRIFTEN ALENE | HEFTE 2: DÅP, NATTVERD OG DØD | HEFTE 3: FRIHET OG GODE GJERNINGER

Lett bearbeidet i juli 2017

Illustrasjoner: Ragnhild Morland

Copyright: Kjell Arne Morland

Ingen må publisere noe av stoffet uten avtale med forfatter

Kjell Arne Morland

Luthersk liv i dag

Ni livsnøkler

Inspirasjon fra 20 Lutherskrifter.

Innhold:

Innledning	s 7
<i>Felles innledning til alle heftene</i> <i>Innledning til dette heftet spesielt</i>	
Ni livsnøkler	s 13
<i>A: Realistiske forventninger</i> s 13	
1. Leve under korset, ikke jage etter herligheten! s14 2. Fra det ytre til det indre s17 3. Husandakt og nattverdfeiring s18	
<i>B: Hverdagens betydning</i> s 22	
4. Likestilling mellom verdslig og geistlig stand ... s22 5. Gud styrer både gjennom det åndelige og det verdslige regiment 6. For egen del og for andres del s29	
<i>C: Ærlig selvinnsikt</i> s 31	
7. Guds fremmede gjerning åpner for hans egentlige gjerning 8: Sann ydmykhet i stedet for forførende hovmod .. s33 9. Gave og eksempel, tro og kjærlighet s35	
Utvidelser og kritiske spørsmål	s 38
<i>D: Nyslipte spor</i> s38	
a. Mer om Skapelsens godhet s38 b. Mer om Åndens gaver s39 c. Mer om misjon s40 d. Mer om global forvaltning s42	

<i>E: Nødvendig rensing og forkasting?</i>	s43
a. Altfor mye djeveltro?	s43
b. Altfor sterk språkbruk?	s45
c. Altfor uforsonlige fronter?	s47
d. Altfor frie tøyer for fyrstene? ...	s49
e. Altfor klar antisemittisme!	s53
Litteratur	s 55
Tips til gruppesamtale	s 59

Innledning

Felles innledning til alle heftene:

Jeg har skrevet fire hefter som er preget av stor takknemlighet for den lutherske arven, fordi den er en vital 500-åring som fortsatt har mye å gi oss.

Takknemligheten gjelder ikke det faktum at vi har lutherske kirkesamfunn i mange av verdens land. De kunne vi klart oss foruten. Luther selv ønsket å reformere kirken innenfra, slik at datidens kirke tok opp i seg den fornyelsen han stod for. Det beste hadde nok vært at pavekirken den gang tok opp i seg så mye av Luthers innsikter at det ikke ble nødvendig med noen kirkesplittelse. Men slik gikk det dessverre ikke.

En 500-årsmarkering mot mange odds

Siden partene ikke klarte å komme til enighet for 500 år siden, er på mange måter naturstridig at den lutherske arven fortsatt lever i store kirkesamfunn. Den var nemlig truet på svært kritiske måter mange ganger i starten.

Det var i årene 1517 til 1521 at Luther la grunnlaget. Det begynte med at han offentliggjorde 95 teser mot avlatshandelen på kirkedøren i Wittenberg den 31. oktober 1517. Det fortsatte med at han utgav tallrike skrifter med sine nye bibeltolkninger, viet ulike temaer. Han stod også offentlig fram med sine synspunkter i flere disputaser. Det fikk en foreløpig avslutning med at han ble truet av paven med bannlysning i juni 1520, ble ekskommunisert av paven i januar 1521 og deretter lyst fredløs av riksdagen i Worms i april 1521. Da skulle man tro at opprøreren Luther var kneblet og kom til å bli henrettet som kjetter.

Men Luther ble reddet av at venner bortførte ham til et skjulested på Wartburg. Da han stod fram igjen etter et år, kunne han virke i den eneste

området av Tyskland som ikke hadde anerkjent bannlysningen, og keiseren var heldigvis opptatt med å krige på andre fronter.

Men så ble det kritisk igjen mot slutten av Luthers liv. Nå var det blitt uforsonlig splittelse mellom hans kirkefelleskap og de reformerte kristne, og dessuten var keiseren ferdig med krigene på andre fronter, og kunne gjøre sitt til å gjenopprette kirkelig orden i Tyskland. En særlig kritisk fase kom like etter Luthers død. Allerede i mai 1547 erobret keiseren Wittenberg, og kunne markere seieren ved å gå inn i slottskirken der Luther var blitt begravd året tidligere. Nå hadde han muligheten til å sverte Luthers ettermæle for all framtid. Han ble rådet til å gjøre det som ble gjort med John Wyclif i 1428 og som skulle bli gjort mot Martin Bucer i 1554: Han kunne beordre at Luthers lik ble gravd opp igjen, slik at de kunne brenne ham på et offisielt kjetterbål og dermed sverte ettermålet hans på en sterk måte: Da ville Luther kommet på listen av de vranglærerne som hadde blitt bannlyst og henrettet som kjettere. Det ville vært vanskelig å føre videre den teologiske arven hans dersom det hadde blitt fullført. Men keiseren avstod heldigvis fra denne markeringen. Heller ikke det neste hundreåret med mange religionskriger klarte å utrydde lutherdommen. Dermed kunne den vokse videre i frihet like til vår tid. Den lutherske arven overlevde. Ikke bare i strengt lutherske kirker, men sterkere eller svakere i nesten 8200 ulike kirkesamfunn som utgjør 800 millioner døpte!

500-årsmarkering i de neste fem år?

Det var altså de fem årene fra 1517 til 1521 som var de avgjørende for utformingen av den lutherske arven. Dersom markeringen av dette jubileet skulle begrenses til høsten 1517, ville det blitt en markering som neppe setter varige spor i oss. Det er lagt opp til å markere både
- de *virkningene* reformasjonen fikk for samfunnslivet. både i forhold til *samvittighetsfrihet* og *demokrati*,

- det viktigste *innholdet* som Luther bar fram, nemlig budskapet om den nådige Gud som rettferdiggjør syndere ved tro, uten egne fortjenester,
- eller den inspirasjon som Luthers tenkemåte kan ha på aktuelle *utfordringer i samtiden*, slik som kampen for menneskeverd og skaperverk.

Men den som vil la seg prege dypere av arven fra Luther, bør ta seg bedre tid og begynne et annet sted. Det er viktig å framheve det som er selve *hoveddrivkraften* i Luthers arbeid: *Skriften alene er norm for kirken*. Alt som fremmes av teologi og læreutsagn, skal kunne begrunnes ut fra det som står der. Det er bare det som er klart omtalt i Skriften som er bindende for kirken. Det som ikke står omtalt der på en klar måte, er man fri til å gjøre eller la være å gjøre ettersom man finner det fornuftig og tjenlig. Det er mye som faller på plass dersom man har dette som et konsekvent utgangspunkt. Dette aspektet blir ikke klart markert høsten 2017, men det kan bli gjenstand for mye ettertanke i årene etter. Kanskje kan det være studietemaer både i fellessamlinger og bibelgrupper i noen semestre framover?

Fire hefter om "Luthersk liv i dag"

Jeg har valgt å la ettertanken fordeles i fire ulike hefter. Det skyldes at jeg har hatt glede av å "modernisere" fem av Luthers hovedskrifter, slik at de kan berike troslivet i dag på en mye mer direkte måte enn ved å gjengi dem slik han skrev dem. Han skrev inn i sin tid, og spisset budskapet inn mot det som var aktuelle utfordringer den gangen. De samme anliggende kan utfordre oss i dag, men nå har vi andre livsopplevelser som gjør det naturlig å la horisonten bli videre.

Det *andre* heftet har tittelen: *Dåp, nattverd og død. Inspirasjon fra tre prekener fra 1519*. Luther offentliggjorde dette året flere prekener, men jeg har valgt ut de viktigste, nemlig de om dåpen, nattverden og døden. Det var naturlig for ham å betone klart hva dåpen og nattverden kan gi av hjelp til kristent liv, siden det var disse to sakramentene han satt igjen med etter å ha avvist at

konfirmasjon, ekteskap, skriftemål, ordinasjon, og den siste olje skulle regnes som sakramenter. Det var bare dåpen og nattverden som hadde både et synlig tegn og et klart løfteord fra Jesus knyttet til seg. Dessuten var det viktig for ham å trøste kristne i møte med døden, fordi datidens teologi hadde malt fram så mange ubibelske skremmebilder av hva som da kunne skje.

Det tredje heftet har tittelen: *Frihet og gode gjerninger. Inspirasjon fra to skrifter fra 1520*. Luther skrev flere større skrifter dette året, som gjerne regnes som hans reformatoriske hovedskrifter. Jeg har valgt ut to av dem. Hans mest berømte skrift er nok skriftet "*Om den kristne frihet*", mens det like viktige skriftet "*Om de gode gjerninger*" med urette vanligvis ikke regnes med blant hovedskriftene. Også hovedsynspunktene i disse fortjener å presenteres i en bredere ramme som passer for vår tid.

Det første heftet har tittelen: *Skriften alene. Inspirasjon fra Luthers hovedsak*. Her behandler jeg selve grunnlaget for at Luther kunne skrive disse og andre skrifter slik han i sin tid gjorde det: Det var helt avgjørende for ham at Skriften alene er norm i kirken. Alt som forkynnes og læres må måles mot det som står der. Jeg forsøker å leve opp til dette ved at de utvidelsene jeg gir Luthers prekener og skrifter, har klar bibelsk forankring.

Det siste heftet har tittelen: *Ni livsnøkler. Inspirasjon fra tjue lutherske skrifter*. I stedet for å skrive mange hefter om viktige temaer, med tilsvarende dybde som i de tre første, samler jeg det som jeg anser for det viktigste på en mer kortfattet måte til sist. Nå er skrifter fra hele livet hans i blikkfeltet. Her har jeg også noen kritiske kommentarer til Luther, både når det gjelder framstillingsformen hans og særlig behandlingen av jødene.

Det går an å lese denne boken ved å begynne med det som er mest oppbyggelig: Prekenene og hovedskriftene i hefte to og tre. Så kan man vende seg til de mer teoretiske heftene først og sist, for å gjøre seg kjent med de viktige prinsippene i den lutherske arven.

Jeg har ingen skrupler med å sette Luthers tanker inn i et utvidet rammeverk. Han skriver selv i sin *Annen Salmeforelesning* fra 1519:

"Ikke noe menneske har noensinne talt slik at det på alle punkter er blitt forstått av alle... Derfor sømmer det seg for meg uten videre å tilstå at jeg ikke vet om jeg har eller ikke har den rette forståelse av Salmene, selv om jeg ikke tviler på at det jeg fremfører er en sann forståelse... Selv ser jeg noen ting som ikke ble sett at den velsignede Augustin, men vet samtidig at mye annet senere vil bli sett som jeg ikke ser. Hva annet står da igjen som utvei enn gjensidig å hjelpe hverandre?... Der er grader både i det å leve og i det å handle, hvorfor ikke da også i det å forstå?" (s106).

Jeg må si det samme om min egen forståelse av både Skriften og Luther. Jeg har lest mer i Bibelen enn i Luthers skrifter, der jeg bare er en "Luther i utvalg"-leser. Likevel har jeg funnet så mye inspirasjon begge steder at jeg har funnet det bryet verd å dele den med andre på en så klar måte som jeg kan make det. Andre har gjort det på sine måter. Så utfordrer jeg hver enkelt leser til å ta til seg det som han eller hun finner meningsfullt.

Innledning til dette heftet spesielt

I det andre og tredje heftet valgte jeg å gjengi moderne versjoner av fem Luther-skrifter til inspirasjon for oss i dag. I stedet for å følge det opp med mange hefter om andre livsområder, har jeg valgt å forkorte framstillingen, slik at jeg siterer fra over 20 skrifter i samme hefte. de fleste av dem er skrevet før 1526, for det var i disse tidlige årene at han skritt for skritt oppdaget hvordan han kunne formulere Skriftens hovedsaker. Nå gjelder det ni livsnøkler som Luther var opptatt av å betone for livet mellom dåpen og døden. Luther var nemlig en bibelinspirert sjelesørger. Etter hvert som han trakk konsekvensene av nådebudskapet, fant han flere og flere gode nøkler til hverdagslivet.

Her følger nå de ni livsnøklerne som taler sterkest til meg. Noen av dem kan virke velkjente for oss, men i sin tid var de svært revolusjonerende. Her får

vi i alle fall en mulighet til å lese hvordan Luther selv evnet å formulere det på sin ofte fortreffelige måte.

Men jeg viker ikke unna å gjøre Luther også til gjenstand for kritikk. Noen ganger er han for snever, andre ganger for ensidig påståelig, og han er til og med i stand til å ta grundig feil. Derfor trenger de livsnøklene som vi finner, noen ganger å slipes litt annerledes til, ja, en av dem må til og med forkastes.

Ni livsnøkler

Livet er mangfoldig. Det er ikke lett å finne fram til hva det gode og fromme livet består i. Bibelen gir oss ikke fasitsvar til alle de utfordringene som møter oss. Det meste overlates til vårt modne, kristne skjønn. Men Bibelen rekker oss et knippe med livsnøkler som hjelper oss til å komme langt. De ni som jeg finner at er de viktigste, har jeg plassert tre og tre under tre problemstillinger. Nå vil jeg presentere dem i tur og orden, før jeg drøfter om noen av dem trenger å slipes til på en litt annen måte eller renses for unødig skitt.

A: Realistiske forventninger

Jeg begynte å studere teologi i en tid da en karismatisk vekkelse skylte inn over landet. Åndens gaver til et dypere kristenliv ble satt i sentrum og skapte en dyp lengsel hos mange av oss. Men jeg fikk klare formaninger om å være realistisk midt i dette. Min far hadde bare vage minner om sin far, men husker at han hadde blitt dratt inn i en usunn åndelighet. En ting var at han sluttet med å spille fotball da han ble omvendt. Verre var det at han ikke ville ha legehjelp da han ble syk, for han var overbevist at bønnens makt ville helbrede ham. Det skjedde ikke. Min farmor ble enke altfor tidlig og måtte slite mye for å berge familien. Min avdøde farfars åndelighet førte til store problemer for familien hans. Derfor var rådet jeg fikk klart: Du må aldri la deg lokke av en åndelighet som ikke tar

hverdagen på alvor! Han manet til en realisme som samsvarte godt med den Luther stod for.

1. Leve under korset, ikke jage etter herligheten!

Allerede i invitasjonen til *Disputasjonen i Heidelberg* fra 1518 kom Luther med en viktig nøkkel til å tolke det kristne livet: Vi må tåle å leve under korset, ikke la oss friste til å jage etter herlighet.

Han skriver om herlighetsteologi og korsteologi i tese 21: "Så lenge teologen er uvitende om Kristus, er han også uvitende om Gud som den som er skjult i lidelser. Derfor foretrekker han gjerninger framfor lidelser og herlighet framfor kors, styrke framfor svakhet... Men Gud lar seg ikke finne annet enn i lidelsene og korset".

Vi må altså lære av Jesu liv: Da Gud kom til oss gjennom sin Sønn Jesus Kristus, kom han ikke som en seirende konge som alle måtte bøye seg for. I stedet kom han som et sårbart menneske som gikk gjennom både fornedrelse, lidelse og korsdød. Vi lærte ikke Gud å kjenne gjennom ytre herlighet og majestet. Vi lærte Gud å kjenne gjennom det vesle Betlehemsbarnet som vokste opp til å bli en forfulgt mann og endte opp som en korsfestet mann.

Det er naturlig for oss mennesker å søke Gud i det som er større enn oss, men Paulus skriver: «Jøder spør etter tegn, og grekere søker visdom, men vi forkynner en *korsfestet* Kristus... Guds *dårskap* er visere enn menneskene, og Guds *svakhet* er sterkere enn menneskene» (1 Kor 1,22.25). Det er naturlig for oss å ville framheve det flotte ved kristent liv, men Paulus skriver: «Jeg hadde bestemt at jeg ikke ville vite av noe annet hos dere enn Jesus Kristus og ham *korsfestet*» (1 Kor 2,2). Det er naturlig for oss å streve etter å bli vise, sterke og velsette, men Paulus skriver: «Det som i verdens øyne er *dårskap*, det utvalgte Gud for å gjøre de vise til skamme, og det som i verdens øyne er *svakt*, det utvalgte Gud for å gjøre det sterke til skamme. Ja, det som i verdens øyne står *lavt*, det som blir *foraktet*, det som *ikke er noe*, det utvalgte Gud for å gjøre til

intet det som er noe, for at ingen mennesker skal ha noe å være stolt av overfor Gud» (1 Kor 1,27-29).

Det kristne livet er ikke et jag etter å lykkes med sin fromhet. Enhver som legger vekten på å prestere gode gjerninger, vil, dersom man i egne øyne lykkes godt nok med det, bli oppblåst av det. Det er farlig å komme dit hen at man føler seg bedre enn andre, for det skaper avstand til de som ikke synes de lykkes så godt. De er mye bedre å lære seg til å tåle både nederlag, smerter og lidelser, for da innser vi at vi er svake og sårbare, slik at vi har lettere for å gi Gud æren for det som er godt.

Til alle tider har det vært strømninger blant kristne som har vektlagt de storartede følgene ved det å leve som en bevisst kristen. På Luthers tid kunne det være munkene som gikk i kloster for å søke Gud mer oppriktig enn andre. De kunne få sterke følelsesopplevelser gjennom stadig faste og bønn. Det kunne også være «svermere» som la vekt på å leve etter de impulsene som Ånden gav dem direkte i åpenbaringer. I vår tid har vi ulike former for herlighetsteologi: Bare du tror nok, så vil du oppleve framgang i livet. Bare den som opplever nådegavene på en sterk måte, kan oppnå de virkelig store fruktene. Men Luther betonte at ingen kan bli sann teolog uten å erkjenne Guds vesen gjennom lidelse og kors.

De store lidelsene under andre verdenskrig, særlig det nådeløse folkemordet på jødene, fikk mange teologer til å tvile på Guds godhet. Hvordan kan man tro at en Gud som lar slikt skje, kan være en god Gud? Noen kjempet seg gjennom tvilen ved å betone at Guds vei alltid går gjennom lidelsen, ikke forbi den. De kunne skrive bøker med titler som: «*Den korsfestede Gud*» og «*Teologien om Guds smerte*».

Dette er en god nøkkel til å kunne leve livet uansett hva som måtte skje oss. Den som jager etter gode opplevelser og trossikker fromhet, kan komme til å møte veggen så det suser, og da rakner alt. Den som er forberedt på smerte og

nederlag, og som har tillit til at Gud er nær også midt i svakheten, har alltid noe å leve på uansett hva som måtte skje. I stedet for å utmattes av kravet om å lykkes, kan man trøstes ved troen på at Jesus er med alle rammede, svake og usynlige små.

Noen har foraktelig kalt denne livsholdningen for «elendighetsteologi». Det ville den vært dersom den ikke i neste omgang også sa noe om Åndens kraft i livet. Men når «korsteologien» kommer først, blir man ydmyk nok til også å kunne tåle Guds velsignelser uten å bli hovmodig. Man slipper også det evige jaget etter et mål som aldri kan oppnås ved egne anstrengelser. Luther er klok menneskekjenner når han skriver i *Disputasjonen i Heidelberg*:

«Så lenge man er uvitende om korset og hater det, må man nødvendigvis elske det motsatte, nemlig visdommen, herligheten og makten etc. og gjennom en slik kjærlighet blir man bare mer forblindet, og forherdet. Det er nemlig umulig å stille begjæret ved å la det får det det begjærer... jo mer man drikker, desto mer tørster man... Altså: Om man vil bli vis, skal man ikke søke framskritt gjennom visdom, men tvert om bli en dåre... På samme måte er det med den som vil oppnå makt, ære, vellyst og tilfredshet i alle ting; han skal snarere flykte fra enn oppsøke den makt, ære, vellyst og tilfredshet i alle ting som han søker» (tese 22).

Dermed har vi fått den første hovednøkkelen til et godt liv: Den som innstiller seg på at livet mange ganger går under korset, slipper å forstrekke seg på å oppnå goder som aldri vil kunne tilfredsstillende en nok. Luther hevdet at det er lidelsen som lærer oss hva som er holdbar teologi. Holder troen når alt annet raser sammen omkring oss? Dersom troen virker fin og god når livet går lett, men raser sammen når det virkelig røyner på, da er den lite verd. Denne nøkkelen gir derimot god mening for alle som strever og gjør feil.

Den som vil få et betagende inntrykk av hvordan Luther lever i denne spenningen, bør lese hans fortolkning *Dem skjønne lovsang, salme 118* fra 1530. Her skriver han side opp og side ned om de forfølgelser og vansker som kristne må regne med å erfare, men stadig vekk også om den takknemligheten vi kan føle fordi vi tror på Guds godhet og hjelp midt i det hele. Begge forhold er like sanne: Både at vi må være forberedt på lidelse, og at vi kan takke for Guds nådige nærvær i alt som skjer.

Her skriver han at det egentlig er Djevelen som står bak forfølgelse av kristne. Djevelen bruker mennesker til å utføre ondskapen (s269.281), det er Djevelen som "driver dem fram" (to ganger på s292), han bryter ned og river omkull (s272). Han står også bak de indre anfektelsene som kristne kan kjenne både i livet og i møte med døden (s307-308). Den som tror at dette er sant, forstår enda bedre at motgang ikke er til å komme forbi for et kristent menneske.

2. Fra det ytre til det indre

Dersom vi ikke skal søke Gud i de store opplevelsene, hvor skal vi søke ham da?

På Luthers tid var det mange som var svært utålmodige etter å leve så åndelig som mulig. De ville søke Åndens direkte veiledning gjennom syner og åpenbaringer. For at det skulle kunne skje, gjaldt det om å forberede seg så fromt som mulig, slik at man ble åpen for Guds direkte tiltale. De gjaldt om å rense bort alt av pavekirkens skikker, og innføre nye som hadde et annet preg. Det indre livet måtte fornyes først, så kunne Ånden komme til med sin veiledning. Dette mente Luther var å ta ting i feil rekkefølge. I *Oppgjøret med svermerne* fra 1525 skriver han at de hevder at stemmen fra himmelen vil komme og Gud selv tale bare under visse forutsetninger:

"for eksempel skal man ikke ha bilder, ikke kirkehus, ikke altere, ikke kalle noe "messe", ikke kalle nattverden "sakrament" eller løfte elementene opp, ikke bruke messehagel, bare gå i busserull...

Ikke nok med det, de "dikter i hop en masse "avgroving", "studering", "undring", "stillstand" og lignede narrepåfunn som det ikke står så mye som en bokstav om i Skriften" (s279-280).

Dersom man aksepterer slike nye krav til fromhet, er man tilbake i det gamle slaveriet som pavekirken har, bare med andre måter å gjøre det på. Nei, dersom evangeliet skal forbli en fri gave som Gud gir oss helt uten fortjeneste, er det viktig at ting skjer i den rette rekkefølgen:

"Når nå Gud har latt sitt hellige evangelium utgå, handler han med oss på to forskjellige måter, den ene i det ytre, den annen i det indre. *I det ytre* handler han med oss gjennom evangeliets muntlige ord og gjennom legemlige tegn, slike som dåp og nattverd. *I det indre* handler han med oss gjennom Den hellige ånd, troen og andre gaver. Men alt sammen på den måten og i den rekkefølgen at det

er de ytre tingene som skal og må komme først. De indre kommer etterpå og gjennom de ytre" (s278).

Dette er et absolutt ufravikelig krav hele livet. Grunnlaget for å være en kristen, er den gaven som rekket oss gjennom Bibelen, dåpen og nattverden, uten at vi på noen måte har gjort oss fortjent til det. Da er vi helt og fullt kristne, og alle slags tanker om at vi burde være mer fromme for å takkes Gud, er av det onde. Bare på det grunnlaget kan det kristne livet i nestekjærlighet springe fram som gode frukter. Erling Utne har formulert denne innsikten slik: Til badet! Til boken! Til bordet! Alt indre kristenliv må begynne der.

Luther er altså svært realistisk på dette feltet. Han tar konsekvensen av at ingen mennesker noen gang vil kunne bli så fromme at de fortjener direkte spesialbehandling fra Guds Ånd. Alle må starte samme sted, nemlig ved å bli døpt, slik at de får frelsen i gave, ved å søke nattverden, slik at tilgivelsen kan bli rakt dem som en gjentatt gave gjennom livet, og ved å lese Guds løfter i Bibelen, slik at man kan tro dem. Det er ikke noen annen måte å gjøre det på som vil kunne være en sikker grunnvoll for det kristne livet.

3. Husandakt og nattverdfeiring

Livet kan mange ganger oppleves strevsomt og hektisk. Det er så mange oppgaver som skal løses. Det er så lett å komme inn i et jag, slik at livet margstjeler oss. Faren er stor for at gudslivet kveles midt i alt strevet. Dessuten er djevelske krefter hele tiden ute etter å ta troen fra oss. Vi må være så realistiske at vi ser denne faren, og gjør tiltak som kan motvirke den. Luther betoner to enkle tiltak som har stor virkning.

1. *Hver eneste dag* kan begynne og avsluttes med en liten *husandakt*, enten alene eller sammen med familien. Han kom med helt konkrete forslag til opplegg for dette i sin *Lille katekisme* fra 1529:

**"Hvorledes en husfar skal lære husfolket sitt å be om velsigning
morgen og kveld.**

Om *morgenen* når du står opp av sengen, skal du tegne deg med det hellige korstegnet og si:

"I Faderens, Sønnens og Den hellige Ånds navn. Amen."

Etterpå sier du fram troen og Fadervår mens du ligger på kne eller står. Dertil kan du, om du vil, si fram denne vesle bønne: "Jeg takker deg, min himmelske Far, ved Jesus Kristus, din kjære Sønn, fordi du har bevart meg fra all skade og fare i denne natt. Jeg ber deg at du også denne dag vil bevare meg fra synd og alt ondt så all min gjerning og hele mitt liv må tekkes deg. For jeg legger meg, mitt legeme og min sjel og alt i dine hender. Din hellige engel være med meg, så den onde fiende ikke får noen makt over meg! Amen."

Gå så med glede til ditt arbeid og syng en salme, f.eks. de ti bud eller det som kommer for deg etter din andakt.

Om *kvelden*, når du går til sengs, skal du tegne deg med det hellige korstegner og si:

"I Faderens, Sønnens og Den Hellige ånds navn. Amen."

Etterpå sier du fram troen og Fadervår mens du ligger på kne eller står. Dertil kan du, om du vil, si fram denne vesle bønne: "Jeg takker deg, min himmelske Far, ved Jesus Kristus, din kjære Sønn, fordi du nådig har bevart meg denne dag. Og jeg ber deg at du vil tilgi meg alle mine synder, all urett jeg har gjort, og nådig bevare meg i denne natt. For jeg legger meg, mitt legeme og min sjel og alt i dine hender. Din hellige engel være med meg, så den onde fiende ikke får noen makt over meg! Amen."

Legg deg så med det samme glad til å sove."

Denne skikken er viktigere enn man skulle tro. Luther gir også anvisninger for bordbønn før og etter maten. Vi står fritt til å gjøre dette på den måten som passer oss best. Mer moderne forslag til liturgi står bakerst i den nye salmeboka, og der er også forslag til korte og lange bønner for hver dag i uken. Ellers finnes det både bibelleseplaner og andaktsbøker til slikt bruk.

2. Når vi kommer til *søndagen*, er det selvsagt for Luther at vi bør oppsøke Guds hus for å møte ham i Ord og Sakrament. Selve høydepunktet er *nattverden*, som på hans tid hadde blitt omgitt med så mye feilaktig teologi at dens virkelige

betydning hadde gått tapt. I skriftet *Kirkens babylonske fangenskap* fra 1520 la Luther vinn på å befri nattverden fra disse vrangforestillingerne i tur og orden. Det viktigste var å gjenoppdage at nattverden var et testament fra Gud til oss, der Gud lovet å tilgi oss syndene når vi tar imot elementene i tro. Nattverden er et løfte om syndenes forlatelse gitt oss av Gud, et løfte som er stadfestet ved at Guds Sønn gikk i døden for oss. Han skriver:

"Derfor er messen, rett forstått ut fra sitt grunnlag, ikke noe annet enn Kristi forkynnelse i ordene "Ta og et" osv. Det er som om han sier: "Du syndige og fordømte menneske, på grunn av den rene og vederlagsfrie kjærlighet som jeg ut fra Faderens miskunn elsker deg med, gir jeg deg - forut for din egen holdning og all din fortjeneste - i disse ordene løfte om forlatelse for alle dine synder og om evig liv. Og for at du skal være helt trygg på dette ugjenkallelige løftet fra min side, vil jeg overgi mitt legeme og utgyte mitt blod, og slik stadfeste løftet ved selve døden. Mitt legeme og blod vil jeg etterlate som minnetegn om dette løftet. Og når du bruker dem, skal du minnes meg og forkynne, lovprise og takke meg for denne min kjærlighet og godhet overfor deg".

Av dette vil du se at det eneste som skal til for å motta messen på en rett måte, er tro; en tro som i full trygghet støtter seg til dette løftet, som tror at Kristus i disse sine ord er sannferdig og som ikke tviler på at disse enorme gavene er gitt til en selv"(s113).

Luther sammenligner dette med en rikmann som testamenterer tusen gullpenger til en fattig tigger eller en uverdig og ond tjener. Hvis noen protesterer på at fattige og uverdige kan motta en så ufortjent arv, kan de svare:

" Jeg vet at jeg er uverdig, og jeg mottar mer enn jeg fortjener; ja, at jeg fortjener det motsatte av det jeg får. Men det er i kraft av testamentet og av en annens godhet at jeg ber om det jeg ber om. Og dersom det for ham ikke var uverdigg å testamenterer noe slik til en som var så uverdigg, hvorfor skulle så jeg avslå å motta med henvisning til min uverdighet? Nei, nettopp av denne grunn griper jeg desto mer begjærlig etter denne vederlagsfrie og fremmede nåden, som jeg selv er ytterst uverdigg til" (s118).

Luther legger noe ensidig vekt på tilgivelsen fra synd i nattverden. Han kunne betont like sterkt at fordi Jesus stod opp fra graven, gir nattverden også del i Jesu oppstandelseskrefter, slik at vi får nye muligheter til å leve det kristne livet.

Luther konsentrerer seg om selve hovedsaken, og når vi utfyller den med andre

velsignelser, skulle vi ha enda større grunn til jevnlig å gå til nattverd, slik at troen kan bli styrket om og om igjen. Når vi går ned fra et nattverdbord er vi ikke i tvil om at vi har spist og drukket. Hvorfor skulle vi da være i tvil om at vi gjennom dette har fått del i den levende Jesus på en måte som gir oss både tilgivelse og ny kraft?

Søndagssamlingen har selvsagt stor verdi selv om ikke nattverden blir delt ut. Vi som ikke får nok tid til å lese i Skriften daglig, får her hjelp til å konsentrere oss om viktige sider ved Bibelens budskap gjennom kirkeårets gjennomtenkte opplegg. Vi som ikke får nok tid til å be til hverdags, kan nå sammen med mange andre delta i ferdig formulerte bønner. Vi som ikke tar oss nok tid til å lovprise Gud i takk gjennom ukens dager, kan nå både synge og be sammen med mange andre. Alt dette gjør vi i et møte med den levende Gud, slik at det hele avsluttes med at hans velsignelse lyses over oss. Slik kan vi få styrke til å leve det vanlige livet ute i verden, med den lidelsen som vi måtte bli påført der, og de viktige oppgavene som utfordrer oss der. Den som har et realistisk syn på livet, forstår at troen trenger slike jevnlig påfyll for å kunne overleve.

B. Hverdagens betydning

Noe av det mest frigjørende i Luthers lære, var den måten han likestilte alle mennesker på, og hvordan han satte livet i den alminnelige hverdagen foran livet i klostrene. Han avviste nemlig idealet om at den som ville leve ekstra fromt, måtte trekke seg tilbake fra det vanlige livet, og leve på en måte som medførte at man søkte Gud gjennom spesielle bønner og gjerninger hele døgnet gjennom, helst i form av prestedtjeneste eller klosterliv i ugift stand. De mest radikale formaningene i Skriften gjaldt ikke vanlige folks liv, men var evangeliske råd for dem som valgte å vie seg til å leve på en måte som Gud ville velsigne framfor andre. Dermed oppstod et skille i kirken mellom den geistlige og den verdslige stand. De geistlige fikk mange ekstra bud å forholde seg til, mens alminnelige folk ble fratatt mye myndighet og kunne få dårlig samvittighet for at de ikke tok Gud helt på alvor.

Siden kirkens elite på den måten ble de viktigste, medførte det også at kirken fikk stor makt i samfunnslivet. Pavens makt stod over keiserens og fyrstenes makt. Kirken hadde frimodighet til å vedta en mengde påbud som grep inn i det vanlige samfunnslivet. Også i forhold til denne kirkelige innblandingen i samfunnslivet gav Luther oss en viktig nøkkel til endring.

4. Likestilling mellom verdslige stand og geistlig stand

Den første viktige nøkkelen til å endre maktforholdene, er måten Luther likestilte alle mennesker på. Dersom Guds rettferdighet rekktes oss som en gave som vi mottar i tro uten egne fortjenester, forsvinner grunnvollen for hele systemet med geistlig ekstrafromhet. Luther finner ikke noe støtte for en todeling mellom lekmenn og geistlige i Skriften, og han skriver derfor i 1520 i skriftet *Til den kristne adel*:

" Man har gjort den oppfinnelse å kalle pave, biskoper og klosterfolk for den geistlige stand, fyrster, adelsmenn, håndverkere og bønder for den verdslige stand. Det er meg et flott påhitt og blendverk! Men ingen bør la seg skremme av det - og det av følgende grunn: alle kristne er i sannhet av geistlig stand... slik Paulus sier i 1 Kor 12 (v.12ff): vi er alle ett legeme, men hvert enkelt lem har sin spesielle oppgave som det tjener de andre med. Det skyldes at vi har én dåp, ett evangelium, én tro og er like kristne alle, for det er bare dåpen, evangeliet og troen som skaper geistlige og et kristent folk" (s13). "Alt som er krøpet ut av dåpen, kan rose seg av allerede å være viet til prest, biskop og pave... hva stand angår, finnes det ingen forskjell, for de tilhører alle den geistlige stand og er ekte prester, biskoper og paver" (s14).

Det er likevel et behov for at noen er prester i kirken, men de skal ikke se på seg selv som spesielt benådet eller utvalgt av Gud. De utfører en tjeneste som alle kan utføre, men av praktiske grunner er det bare noen som velges til å utføre den på alles vegne. Derfor har prestene simpelthen blitt tildelt en oppgave som hvem som helst av de andre i prinsippet også kunne blitt tildelt:

"Derfor er det som foregår når biskopen innvier, ikke noe annet enn det at han likesom i stedet for hele forsamlingen tar én ut av den flokken der alle har den samme myndighet og pålegger ham å utøve denne myndighet på vegne av de andre" (s13).

Den oppgaven prestene har fått, består ikke i å leve fromt på alle mulige måter ved valfarter, selvpining gjennom fastedager, og arbeid med talløse helgenfeiringer og sjelemesser (s52). De "adskiller seg ikke fra eller har noen forrang framfor andre kristne på noen annen måte enn den at de skal administrere Guds ord og sakramentene - det er det som er deres arbeidsoppgave" (s15). De må også få lov til å gifte seg, slik at de kan ta ansvar for sin egen familie på samme vis som alle andre (s47-50).

Når det gjelder lekfolket, kan deres oppgave beskrives slik:

"...hver enkelt skal være til gagn og stå til tjeneste for de andre med sitt embete eller sin arbeidsinnsats. På den måten blir de mange forskjellige slags arbeid alle rettet mot det ene felles mål å fremme velferd til legeme og sjel, akkurat på samme måte som lemmene på kroppen tjener hverandre gjensidig" (s15).

Lekfolket skal også slippe det evige maset om ekstra fromme gjerninger som går utover den daglige tjenesten for hverandre. Det er i hverdagen den kristne nestekjærligheten skal leves ut.

Et viktig eksempel for Luther er praktiseringen av det fjerde bud, noe han utdyper i sin store katekisme fra 1529. Siden dette er det første av de sju nestekjærlighetsbudene, som følger etter de tre budene om gudsforholdet, må det være det viktigste av dem. I det vanlige livet er mennesker plassert inn under fire typer "fedre", ikke bare de som er *blodets* fedre. I tillegg har man ofte *husets* fedre, fordi mange av husholdingene har sitt tjenerskap, man har *landets* fedre, fordi fyrsten har sine undersåtter, og man har de *åndelige* fedre, fordi prestene har sin menighet. Alle typer fedre har Gud satt inn i verden for at det skal være orden og skikk på livet vårt. Vi skal til gjengjeld ikke bare elske, men også hedre, det vi si vise respekt, ydmykhet og ærefrykt. Dette er guddommelig lære, poengterer Luther:

"Hadde man holdt det for å være det, hadde hver og en kunnet slutte seg til at de menneskene som lever etter disse ordene også må være hellige. Da hadde man hverken behøvd å opprette klosterliv eller geistlige stender, men ethvert barn hadde holdt fast ved dette budet og hadde kunnet vende sin samvittighet mot Gud og si: "Skal jeg gjøre gode og hellige gjerninger, da vet jeg faktisk ikke om noe bedre enn å hedre og adlyde mine foreldre i alle ting, etter som Gud selv har påbudt det. Det som Gud påbyr må jo være langt edlere enn alt vi selv måtte kunne finne på." (s422/260).

Luther har også en påminnelse til alle "fedre". De står selv under et lydighetsforhold til Gud: "Tro derfor ikke at du kan skalte og valte som du selv finner for godt, men husk at Gud har påbudt og pålagt deg dette. Ham må du derfor også stå til ansvar for" (s 429/268).

Det har vært svært frigjørende for kristne etter Luther å tolke livet i lys av denne hovednøkkelen: Den geistlige stand er *revet ned fra sin høye pidentall*, til å bli en tjeneste for de andre med Ord og sakrament på alles vegne. Den verdslige stand er blitt *oppvurdert*, fordi hovedkallet for alle mennesker er å tjene hverandre i hverdagslivets mange utfordringer. Felles for begge stender er at de blir fritatt fra et hav av forpliktelser, skikker og idealer som ikke er til glede for

noen. Dermed vet alle kristne hva som er Guds hovedkall til dem: Å leve i praktisk tjeneste for hverandre!

5. Gud styrer gjennom åndelig og verdslig regiment

Den vanskeligste utfordringer i det vanlige livet, er hvordan man som kristen skal forholde seg til de verdslige styresmakter, de som har makt til å straffe ved sverdet. På den ene siden sier Paulus og Peter at styresmaktene er innsatt av Gud og skal adlydes (Rom 13,1-5; 1 Pet 2,13-14), på den andre siden sier Jesus at vi skal vende det andre kinnet til de som slår og elske våre fiender (Matt 5,38-47). Luther kan ikke fordele disse budene slik at de første gjelder folk flest, mens de siste bare gjelder de geistlige. Begge typer på bud må gjelde for alle. Hvordan er det mulig?

Løsningen kommer fram i flere tidlige skrifter, men presenteres svært utførlig i *Skriftet om den verdslige øvrighet* fra 1523. Der stiller han problemet (s168-169), og lanserer løsningen: "Her må vi dele Adams barn og alle mennesker i to grupper: Den første er Guds rike, den andre er verdens rike" (s170). Dersom alle var helhjertede kristne, ville det være nok med den første gruppen. Da ville Den hellige ånd veiledet alle til et godt liv, og ingen ville ha bruk for å håndheve et lovverk som straffet det onde. Men slike kristne er så sjeldne i verden, at Gud har innstiftet en spesiell ordning med tanke på all ondskapen:

"I verdens rike eller under loven hører alle de hjemme som ikke er kristne... Med tanke på disse har Gud ordet med en annen styreform utenfor kristenstanden og Guds rike. Han har lagt dem inn under sverdet, for at de - om de så gjerne ville - ikke skal kunne utøve sin ondskap; og hvis de gjør det, så skal de i hvert fall ikke kunne gjøre det uten frykt og heller ikke uforstyrret og med hell, - akkurat som man griper tak i et vilt, mannevondt dyr med lenker og reip så det ikke kan bite...

hvis det ikke var slik, ville - siden all verden er ond, og det på tusen knapt finnes én sann kristen - den ene fortære den andre... da ville verden bli et kaos.

Derfor har Gud innstiftet de to styresettene; det åndelige som skaper kristne og rettferdige mennesker ved Den Hellige ånd, under Kristus, og det verdslige som

holder de ikke-kristne og onde i sjakk slik at de i det ytre - mot sin vilje - må holde fred og føre et stillferdig liv" (s171).

Når det gjelder styringen av det verdslige regimente, skal man ikke vende det andre kinnet til urett, men tvert om straffe den. Kristne som påtar seg slike oppgaver kan gjøre det med god samvittighet. De kan gjøre tjeneste både som bøddel, rettsbetjent, dommer eller fyrste. Det er egentlig en fordel om sanne kristne også går inn i slike oppgaver, for de ville ikke gjøre det med tanke på å oppnå goder til seg selv, men hele tiden gjøre det "til beste for din neste og for å opprettholde sikkerhet og fred for de andre" (s175).

Denne todelingen av ansvaret har blitt kalt "*Luthers to-regimentlære*". Det fantes på hans tid mange ulike måter å tenke om forholdet mellom kirkemakt og verdslig makt på, men Luther fant en egen betoning som særlig nedskrev kirkens makt, for der var det bare Ordet som var maktmiddel (s191). Den ytre sverd-makt ble forbeholdt den verdslige øvrighet.

Denne todelingen av ansvar har dessverre blitt misbrukt opp gjennom historien, slik at lutherske kristne har latt myndighetene gjøre som de vil, uten at de påtaler det når herskere bikker over til å utøve diktatorisk urett. Vi så dette tydelig i Tyskland under andre verdenskrig. Men det er ikke slik Luther har ment det. Begge regimentene skal handle på Guds vegne, og da er det selvsagt at også det verdslige regimente skal følge Guds lov i Skriften. Luther har klare råd til kristne fyrster: De skal leve i åpenhet mot Gud og hans ledelse, i tjeneste for folket og dets beste, i samarbeid med gode rådgivere, uten å stole blindt på dem, og reagere mot ugjerningsmenn med behersket strenghet (s193-198). "Alltid må kjærligheten og den naturlige rett stå som ledestjerne" (s199).

Et viktig hovedpoeng for Luther er at disse regimentene ikke må blande seg inn i hverandres oppgaver. Det må ikke bli slik at fyrstene tvinger sine undersåtter til å ha en bestemt tro, for da tiltar de seg en makt over sjelene som ikke noen mennesker kan ha. Det må heller ikke bli slik at biskopene rår i kirken

med ytre maktmidler, for slike er det bare fyrstene som har rett til å bruke på verdslige problemer (s182-191).

Dersom pave og biskoper blander seg inn i vanlig styre og stell i samfunnet, får vi det vi kaller "teokrati". Det medfører ofte en religiøs styring av samfunnet som rammer alle som ikke vil innrette seg etter den rådende tro. I dag ser vi det for eksempel i muslimske land, særlig i de land som har innført sharia-lovgivning, og særlig skremmende i de som i tillegg er styrt av IS-idealene. Vi må unngå teokratiet, for det kan fort ende i en religiøs svøpe som rammer mange.

Dersom staten på den annen side blander seg inn i hvordan kirken skal styres, kan det medføre at man knebler religionen på en utilbørlig måte. Det er ikke ærefullt at reformasjonen ble innført i Norge som et diktat fra kongen i København uten at det norske folk ble rådspurt. Når Den norske kirke med årene ble mer og mer fristilt, var det problematisk at regjeringen helt til det siste hadde siste ord i utnevningen av nye biskoper. Det gav rom for en forsiktig politisk styring av kirken. Nå har de bare statstilskuddet igjen, og vi ser stadig at politikere fristes til å gjøre det avhengig av at kirken inntar standpunkt som det tolerante samfunnet kan akseptere.

Det har skjedd en tilsvarende myndiggjøring av vanlige folk i det verdslige regimente i forlengelsen av reformasjonen, som skjedde under reformasjonen i det åndelige. Nå er borgerne også her trukket aktivt inn på en måte som gjør at det kreves mer enn at de underordner seg. Nå har vi en demokratisk styreform i Norge. Det innebærer at kristne mennesker lever i det på en mer aktiv måte. Vi retter oss fremdeles etter det lovverket som finnes, men vi deltar samtidig i den offentlige debatten på linje med andre, vi avgir vår stemme på det partiet som vi mener står for den klokeste totalløsningen, og vi stiller til valg for å gjøre en innsats for samfunnet. Vi er frie til å påtale det som vi ser at kan være en krenking av grunnleggende verdier som menneskeverd og rettferdighet for svake grupper. Derfor er det mye mer meningsfullt for kristne å

delta i offentlig styre nå enn på Luthers tid! I vår tid må kirkens ledelse passe seg for å la seg binde opp til bestemte politiske partier, men kan likevel frimodig påtale brudd på grunnleggende verdier. Dette er ikke en styring av statens liv, for selve beslutningene blir foretatt av valgte myndigheter.

Luther hadde allerede i 1520 klare meninger om samtidens utdanningsvesen, fråtseri, handelsvesen og bordellvirksomhet (se *Til den kristne adel* s67-72.76-79). Han konkluderer: "Jeg er fullt klar over at jeg allerede har tatt munnen full og har fremmet mange forslag som vil bli ansett som umulige å få gjennomført og angrepet mange forhold for skarpt. Men hvordan skulle jeg ellers gå fram? Det er min plikt å tale, hadde jeg hatt makt til å sette det ut i livet, så ville jeg også ha gjort det" (s80). Han kunne altså ikke ta de nødvendige avgjørelsene, men han kunne anbefale dem så sterkt han kunne!

Han utdyper synet på *handelsvesenets* griskhet i skriftet *Om handel og åger* fire år senere, og nå har han klare råd om hvordan kristen handelsskikk bør være. Han understreker at hans plikt bare er å si i fra (s479/82), men det er øvrigheten som har sverdets makt og kan håndheve et rettferdig regelverk (s474/71).

Luther er særlig opptatt av å få i gang et nytt skolevesen for alle, som også tok sikte på å utdanne til klokt lederskap i det verdslige regimenter. Da vendte han seg til *Rådsherrene i Tysklands byer* i 1524, og skrev mot slutten: "Så har jeg det håp at Gud vil vekke noen av dere, så mitt velmente råd ikke faller helt til jorden. Jeg håper at de ikke vil se så mye på hvem det er som taler, men sette saken i sving og selv la seg bevege av den" (s53).

Luther er altså ikke bare opptatt av å tolke Skriften på en klok måte. Han er også svært opptatt av at det kristne liv må få følger i samfunnet. Selv om det ikke er hans myndighetsområde, er han et forbilde for oss med det helhjertede engasjementet han har på mange ulike felt i samfunnet.

Denne forskjellen på åndelig og verdslig makt er så selvsagt for oss at jeg kanskje kunne utelatt hele avsnittet fra denne boken. Men det er en hovednøkkel som var forholdsvis ny i en tid da enhver nyutnevnt keiser måtte komme til Roma og kysse pavens føtter som et symbol på at han anerkjente utallige kirkelige påbud som grep inn i det offentlige livet (*Til den kristne adel* s40-42). Vi har ristet av oss dette, slik at vi konsentrerer oss om å gjøre kirkens oppdrag dersom vi blir ansatt i kirken (inkludert det å framheve grunnleggende verdier for øvrigheten), og om å forvalte rettferdighet til beste for alle dersom vi blir ansatt i det offentlige eller valgt inn i offentlige råd og utvalg.

6. For egen del og for andres del

Når det gjelder *livet i det verdslige regiment*, nevnte jeg en grunnholdning som jeg gjerne vil forsterke ved å la den få et eget punkt. Det er den som løser utfordringen fra Bergprekenen slik at den kan forenes med livet i det offentlige rom. Luther drøfter i skriftet *Om handel og åger* fra 1524 tre måter som kristne kan forholde seg til eiendom og penger på. Den øverste og mest ideelle finner han i Bergprekenen:

"Den første er denne: Hvis noen tar fra oss timelig eiendom med makt, skal vi ikke bare finne oss i det og la tingene gå fra oss, men hvis han skulle ønske å ta mer, skal vi også være rede til å gi slipp på det. Om dette sier vår kjære Herre Jesus Kristus i Matt 5 (v.40): "Vil noen saksøke deg og ta skjorten din, så la ham i tillegg også få kappen din". Dette er den høyeste graden på dette området" (s83).

"Det er jo ikke veien til fred at enhver krever sitt tilbake og ikke vil lide noen urett... Skal freden bevares må den ene parten holde seg i ro og lide urett fra den andre. Og har man kranglet og kjeklet i lang tid, må det likevel settes en strek til slutt. Men da har partene lidd store tap og mye vondt, noe som ikke hadde skjedd om man fra først av hadde holdt dette budet fra Kristus" (s86).

Det er når saken ses fra eget ståsted. Men så kan det hende at man blir oppmerksom på andre som lider urett. Da er ikke oppgaven å formane denne andre til å lide urett, men heller å kjempe for den andres rett:

"Men det skulle skje slik at ingen var anklager i egen sak, men at *de andre* i brorstroskap og innbyrdes omsorg sa fra til øvrigheten om den enes uskyld og den andres urett. På grunnlag av vitneutsagnene *fra de andre*, skulle styresmakten så gripe inn og straffe i samsvar med lov og rett. Ja, den fornærmede parten skulle sette seg imot og be om at man ikke måtte gjengjelde på hans vegne, mens *de andre* på sin side ikke skulle gi seg før den onde gjerning hadde fått sin straff" (s85-86).

Det kan vel ikke herske tvil om at mange konflikter kunne blitt mindre dersom hver enkelt kristen både var beredt til å lide urett for egen del, og like klar til å forsvare andre med øvrighetens hjelp når disse andre ble utnyttet. Dermed blir det et stort rom til å leve etter Bergprekenens oppfordring til å vende det andre kinnet til urett.

Denne måten å tenke på gjelder også *innen kirkens liv*. Det kom til store konflikter i Wittenberg mens Luther levde i hemmelighet på Wartburg. Mange fór så raskt fram i reformer at det gikk for langt. Til og med i de reformene av gudstjenestelivet som kunne la seg forsvare, gikk det så raskt av mange fikk store problemer. Det ble så kritisk at Luther måtte tre fram fra skjulestedet i mars 1522, og hold i løpet av ei uke 8 prekener som er blitt berømte. Der sier han blant annet:

"Det er forskjell på oss mennesker. Noen kan renne i vei, noen kan løpe, noen kan knapt nok krype. Derfor må vi ikke se etter hva vi selv er i stand til, men hva vår bror kan make.... la oss da fare med det i ærefrykt og saktmodighet, ydmyke oss for hverandre, rekke hverandre hendene, hjelpe hverandre!... (s170). ""Fritt" er det som står til meg selv å avgjøre, som jeg selv kan bruke eller la være å bruke - dog slik at det er min bror og ikke jeg selv som har nytte av det" (s172).

For egen del står jeg altså helt fritt til hvordan jeg vil leve ut fromheten i gudstjenestelivet, men for andres del må jeg ikke ødelegge det som betyr mye for deres trygghet i troen. Jeg kan synes de er umodne, men det skal respekteres, for det er som i menneskets utvikling: Man må alltid leve på melk før man kan ta til seg fast føde (Se s169 og Hebr 5,12 - 6,3). Den som innretter seg etter andre, skal vite: "Hva kan det skade deg? Du har jo din tro sterk og ren, og da kan ikke en slik ting skade deg. For kjærligheten krever at du skal ha omsorg for de svake" (s175).

C. Ærlig selvinnsikt

Vi har ennå ikke kommet til det som er selve nerven i Luthers livstolkning: Innsikten i at alle mennesker er innkrøkt i seg selv og sin egoisme. Dette hovedavsnittet burde derfor stått først, men av pedagogiske grunner har jeg spart det til sist. Det er mange i dag som reagerer på all kirkens tale om synd, og heller tar til seg oppfordringer til selvaksept og selvrealisering. Men er det noen motsetning her? Luthers poeng med å betone erkjennelse av synd så sterkt, er ikke at det skal knuge oss, men heller være en ærlig selvinnsikt som skal bidra til å frigjøre oss. Han vil sette knugede samvittigheter fri! Det er viktig for livet at vi har en bibelsk forståelse av sammenhengen mellom tre forhold: Syndserkjennelse, frigjøring og lydighet. Luther har tre nøkler som bidrar til å framheve denne sammenhengen på en klok måte.

7. Guds fremmede gjerning åpner for hans egentlige gjerning.

Den første nøkkelen starter i syndserkjennelsen. Folk flest liker ikke å bli minnet om at de er syndere. Men dersom man ikke slipper den tanken inn på seg, går man glipp av store velsignelser. I følge Luther må Gud først få gjøre sin fremmede gjerning med oss, før han kan komme til med det som han egentlig vil gi oss. Det er nemlig en stor fare forbundet med det å ikke innse ærlig hvem man er. Man kan komme til å bli hovmodig, slik at man tror man er bedre enn andre. Det er ikke tilfeldig at en av Jesu mest kjente liknelser har dette som tema:

«Til noen som stolte på at de selv var rettferdige, og så ned på alle andre, fortalte Jesus denne lignelsen:

To menn gikk opp til tempelet for å be. Den ene var fariseer og den andre tollere. Fariseeren stilte seg opp for seg selv og ba slik: 'Gud, jeg takker deg for at jeg ikke er som andre mennesker, de som svindler, gjør urett og bryter ekteskapet, eller som den tolleren der. Jeg faster to ganger i uken og gir tiende

av alt jeg tjener.' Tollereren sto langt unna og ville ikke engang løfte blikket mot himmelen, men slo seg for brystet og sa: 'Gud, vær meg synder nådig!'

Jeg sier dere: Tollereren gikk hjem rettferdig for Gud, den andre ikke. For hver den som setter seg selv høyt, skal settes lavt, og den som setter seg selv lavt, skal settes høyt» (Luk 18,9-14).

Den som tror at man kan leve så godt at man kan skryte av det framfor andre, er både uærlig mot seg selv og legger en ny synd til alle de andre, nemlig at han blir hovmodig. Men den som innser at man kommer til kort altfor mange ganger, og har altfor egoistiske holdninger, kan vite at man kan få Guds nåde helt ufortjent. Det er ikke syndserkjennelsen som er målet, for dersom man forblir der, blir man et ynkelig og stakkarslig menneske. Guds bruker lovbudene i sin «fremmede gjerning» med oss for å skape syndserkjennelse, men det skjer med det formål at det åpner oss for det som er Guds "egentlige gjerning" i oss. Luther skriver i *Disputasjonen i Heidelberg* fra 1518:

«Loven fornedrer og ydmyker; nåden opphøyer. Loven virker frykt og vrede; nåden håp og barmhjertighet... slik fører Guds fremmede gjerning til sist fram til hans egentlige gjerning, nemlig når han gjør et menneske til synder for å gjøre det rettferdig... den syke ber om medisin når han forstår at sykdommen er alvorlig... slik er på tilsvarende måte å si at vi ikke er noe og at vi alltid synder når vi gjør det vi formår av oss selv, ikke identisk med å gjøre mennesker fortvilte, men det skal få dem til å samle seg om vår Herres Jesu Kristi nåde» (tese 16-17).

Selv om det kan være ydmykende, er det alltid best i det lange løp å kunne være helt ærlig med seg selv. Det koster krefter å kjenne knuten i magen for det onde man gjør, eller å forsøke å gjemme det i glemselen, eller forsøke å unnskyldte det så godt man kan, eller å forsøke å lukke øynene for de skyggene man kaster over andre. Det frigjør krefter i oss når vi i trygg og ærlig åpenhet kan vedkjenne oss hvem vi er, slik at vi kan fylles av en ny takk og glede, noe som kan lokke fram nye krefter til livet. Det ligger mye livserfaring i det som Johannes skriver: «Sier vi at vi ikke har synd, da bedrar vi oss selv, og sannheten er ikke i oss. Men dersom vi bekjenner våre synder, er han trofast og rettferdig, så han tilgir oss syndene og rensar oss for all urett» (1 Joh 1,8-9). Dette samsvarer også med mye

moderne psykologi. S. Freud betonte verdien av å bli seg bevisst det som er fortrenget slik at det ikke får styre livet, mens C.G. Jung betonte verdien av å bli kjent med skyggen i ens indre og ta ut den indre hekse for å lufte den jevnlig.

Det er viktig at vi vrir denne hovednøkkelen helt om. Dersom vi stopper på halvvegen vil den ikke kunne åpne for et godt liv, for da forblir vi syndere som knuges ned av en dårlig samvittighet som vi aldri blir kvitt. Men når den vris helt rundt, åpner det seg en dør til et bedre liv, fordi vi både kan være ærlige mot oss selv, og være takknemlige mot Gud for tilgivelsen.

8. Sann ydmykhet i stedet for forførende hovmod

Den moderne tidsånden har vanskelig for å forstå seg på den nettopp omtalte nøkkelen, og derfor er det på sin plass å utdype den med en ny. Det er i dag svært populært å framheve nestekjærligheten som viktig, men hvorfor skal vi først legge så mye vekt på syndserkjennelsen? Den bare trykker oss ned! Det må vel være bedre å framheve de store ressursene som hver enkelt har, slik at man kan frigjøres til å bruke dem til beste for andre? Er det ikke bedre å vektlegge at vi alle sammen er Guds flotte skaperverk, og at det er grunn god nok til å elske både oss selv og hverandre?

Her ser Luther mye dypere i menneskenaturen, for han mener at dersom vi ikke kommer hovmodet til livs, kan vi ikke bli mennesker som tjener Gud og hverandre med en ydmykhet som er helt avgjørende. Vi gjør vel i å lytte oppmerksomt til Luther her, så vi ikke lever for overfladisk og bedrar oss selv. I sin store *Romerbrevsforelesning* fra 1515-1516 har Luther mange passasjer der han borer dypt i menneskesinnet, og der han bruker all sin kløkt til å si det på en måte som er så veltalende at det ikke glemmes så lett.

Han begynner med å slå fast at hovedsaken i Romerbrevet er "å innprente synden, holde den fast og gjøre den stor" (s156). Det viktigste han har å si gjelder ikke de som lever i åpenlys synd fordi de ikke bryr seg om Guds lov. Han har et

særlig anliggende overfor kristne som i det ytre legger stor vekt på å leve i kjærlighet og fromhet. Også de er syndere. For de var "i sitt eget indre likevel ikke i stand til å unngå *selvtilfredshet*, og i hvert fall i sitt stille sinn og innerst inne var de *stolte* av hvilke kloke, rettferdige og gode menn de var" (s156).

Derfor betoner han: "...deri består hele apostelens og hans herres oppgave: å *ydmnye de stolte*, få dem til å erkjenne sin egen situasjon og lære dem at de trenger nåden, å jevne deres egen rettferdighet med jorden, slik at de i ydmykhet søker Kristus, bekjenner sin egen situasjon og lære dem at de trenger nåden" (s207). Luther betoner så sterkt han kan at det er "stående strid mellom Gud og de hovmodige menneskene" (s217). Denne striden framhever han på mange ulike måter:

Om **hovmodsfolket** sier han: "De insisterer på sin egen *pålitelighet, rettferdighet, klokskap, styrke, uskyld* og vil ikke bli ansett som *løgnere, urettferdige, uforstandige, svake og syndere*" (s217). Om **de ydmnye** sier han: "Gud forbarmer seg jo over dem og alle mennesker som *løgnere, urettferdige, uforstandige, svake, syndige* og vil ved sin *sannhet, rettferdighet, klokskap, styrke og uskyld* gjøre dem *sanne, rettferdige, kloke, sterke, uskyldige...*" (s217)

"Det er akkurat som med **doktoren**: han ville helbrede pasienten, *men fant en mann som nektet for at han var syk* og kalte doktoren en tullebukk, langt mer syk enn han selv, ettersom han ville gi seg til å helbrede et friskt menneske. På grunn av denne motstanden kan doktoren ikke komme så langt at han får vist hva legekunsten og medisinen hans duger til. Det hadde han derimot gjort dersom den syke hadde *innrømmet sin sykdom*, sluppet ham til med helbredelsen og sagt: "jeg er vitterlig en syk mann, og det er for at du skal bli lovprist, være frisk og kalles frisk - nemlig når du har gjort meg frisk" (s217).

Det gjelder å **unngå selvtilfredshet og overmøt**: "For mennesket kan ikke annet enn å søke sitt eget og elske seg selv over alle ting. Det er det som er selve summen av alle laster. Også i dydene og de gode gjerningene er det derfor slik at folk søker seg selv; tilfredsstillte og applaudere seg selv er det de vil" (s237).

Men det gjelder å **forstå dette på rett måte**: "rette, gode og hellige handlinger er ikke å forakte i den forstand at man skal la være å gjøre dem, det er *måten vi betrakter dem på, verdsetter dem, skryter av dem, det er den det dreier seg om...* det er bare denne forfengeligheitsbetraktningen og denne narraktige selvtilfredsheten som skal feies vekk av disse ordene. For øvrig bør man flittig gjøre slike gjerninger og legge hele sin sjel i dem" (s233).

Det er ingen grunn til å sette til side denne vektleggingen i dag. Den vil være viktig til alle tider. Våre medmennesker trenger nemlig ikke bare å møte mennesker som gjør det som er godt, men slike som også er ydmyke nok til å vite at de ikke er bedre enn andre. Bare på det grunnlaget kan ekte gjenkjennelse mennesker imellom finne sted.

9. Gave og eksempel, tro og kjærlighet

Den tredje nøkkelen som hører sammen med de to foregående, finner vi også i invitasjonen til *Disputasjonen i Heidelberg* fra 1518. Den utfoldes i to av overskriftene: «Med god rett kan man kalle Kristi gjerning den *virkende* og vår gjerning den *bevirkede*, slik at den bevirkede gjerning behager Gud takket være den virkende gjerning... Loven sier: «Gjør dette», og det blir aldri gjort; nåden sier «Tro på denne», og dermed er alt gjort» (tese 27 og 26).

Her går Luther et skritt lenger enn i forrige nøkkelen. Nå fokuserer han på det som skje etter at den hovednøkkelen har låst opp for nåden. Da skapes det en lyst og trang hos oss til å vise godhet mot andre omkring oss. Først virker Guds nåde frigjørende på oss, og dermed bevirker den i oss en innstilling av nåde mot oss selv og andre. Først tar vi imot gaven fra Gud, deretter ønsker vi å dele denne gaven med andre. Dermed tjener budene i loven ikke bare til å avsløre synden i oss, den blir også gode idealer som vi blir drevet til å leve etter.

Jeg har valgt å trekke fram to tekster fra *Julepostillen* fra 1522 for å gi navn til denne nøkkelen, siden Luther her bruker ordpar som er lettere å huske og forstå, enn ordparet "virkende" og "bevirket".

1. Når Luther setter Jesus i sentrum, kan han bruke ordparet: *Kristus som gave og som eksempel*: I sin rettledning til å forstå juletekstene rett, skriver han:

"Hovedsaken og det vesentligste i evangeliet er at du, før du tar Kristus som *eksempel*, tar imot ham og erkjenner at han er en *gave*, skjenket deg av Gud, og at han er din...

Se, dette er å forstå evangeliet rett, å erkjenne Guds overveldende godhet... som intet hjerte fullt ut har kunnet begripe eller undre seg over. Det er den store kjærlighetens brann som Gud møter oss med, og den gjør hjertet og samvittigheten glad, trygg og tilfreds...

Se, når du således tar imot Kristus som en gave, gitt deg til eie, og du ikke tviler på det, da er du en kristen. Troen frelser deg fra synd, død og helvete og gjør at du kan overvinne alt...

Hvis du altså har Kristus som din salighets grunn og ditt høyeste gode, så følger det for det andre at du også tar ham som eksempel og hengir deg til å tjene din neste...

Legg da merke til at Kristus som en gave nærer din tro og gjør deg til en kristen. Men Kristus som eksempel virker på dine gjerninger. De gjør deg ikke til noen kristen, men de utgår fra deg som kristen når du på forhånd er blitt det" (s238-239).

2. Når Luther setter den kristnes liv i sentrum, kan han bruke ordparet: *Tro og kjærlighet*. Når han utlegger Tit 3,4-5 i *Julepostillen* fra 1522, skriver han:

"Så lærer nå denne epistelen igjen de to ting: tro og kjærlighet, å ta imot velgjerning fra Gud og å vise velgjerning mot ens neste, slik hele Skriften understreker begge deler og det ene ikke kan være uten det andre...

Altså er det troen som frambringer kjærligheten, og kjærligheten øker troen... Ved dem blir mennesket satt mellom Gud og sin neste, lik et mellomledd som mottar ovenfra og gir ut igjen her nede. Det ligner et kar eller en kanal, og gjennom den skal et kildevell av guddommelige goder stadig flyte til andre mennesker....

Har vi vært uverdige, og er vi likevel tatt til nåde av barmhjertighet og har mottatt Guds velgjerning med alle våre synder og vår mangel på fortjeneste, hvorfor skulle vi da spare vår velgjerning bare for dem som har gjort seg fortjent og verdige i våre øyne? Nei, ikke slik! La oss være Guds barn og nettopp gjøre vel mot våre fiender og mot dem som gjør ondt mot oss, slik Gud har gjort og fremdeles gjør mot oss som er hans fiender og ugjerningsmenn" (s247 og 249).

Dermed er veien pekt ut for livet som kristen, nemlig at man viser en tilsvarende kjærlighet mot andre som man selv har mottatt hos Gud, helt uavhengig av om de andre er verd den kjærligheten eller ikke.

Luther kan også bruke ordparet *gave og kvittering*: I en preken over Matt 18,21-35 fra 1530 kan vi lese at tilgivelsen gis oss som gave, "dog skal vi offentlig stadfeste det og fra vår side gi en *kvittering* som består i at vi tilgir den bror som forsynder seg mot oss, bare han vedgår sin synd" (s416). Eller sagt på en mer

utførlig måte: "Herren har gitt deg beviser nok på, at din synd er tilgitt, nemlig dåpen, forkynnelsen, sakramentet og Helligånden i hjertet. Men fordi du har fått alt dette, så gi nå også du et gyldig *mottagelsesbevis* på det, som består i at "enhver bør tilgi sin neste" (s416).

Utvidelser og kritiske spørsmål

La meg avslutte med to avsnitt som går utover Luthers innsikter. Ingen kan forlange at en reformator skal kunne framheve alt som er viktig for alle tider. Derfor må vi med god rett på mange punkt både kunne *utfylle* og *korrigere* Luther, for verden forandrer seg. Først et avsnitt som fokuserer fire temaer der han bør utfylles.

D: Nyslippede spor

Verden er annerledes i dag enn på Luthers tid. Luther var en mester i å utforme nøkler som låste opp for viktig livshjelp. Men det er mye bibelstoff som ikke ble hentet fram i lyset på tilsvarende energisk måte. Det kan være stoff som treffer behov i vår tid på en viktig måte. Det er ikke slik at hans nøkler trenger å forkastes, men heller slipes om med noen nye spor som treffer vår tid bedre. Jeg vil i dette avsnittet ta for meg hvordan vi ut fra innholdet i trosbekjennelsen og ut fra behovene i en globalisert verden kan gjøre dette.

a: Mer om skapelsens godhet.

Det blir ofte sagt at luthersk kristendom legger så stor vekt på hovedsaken i den andre trosartikkelen at altfor mye av innholdet i de andre to artikkelene kommer i skyggen. Den første trosartikkelen forkynner at Gud skapte verden. I skapelsesberetningen ser vi at han skapte kloden til et godt sted å være. Luther er mer opptatt av å betone at den er et farlig sted for oss, for det er så mange krefter som vil lokke oss fra troen, både fristelser utenfra og syndige drifter innenfra. Det er sant så langt det rekker, men vår tid har behov for at også det positive ved skaperverket betones.

Jeg skal utfolde nedenfor at dette gjelder hele skaperverket, slik at vi blir motivert for å ta vare på det, men det gjelder også synes på oss selv. Vi savner hos Luther en vektlegging på at vi er skapte mennesker som Gud er glad i. Han har skapt oss med *spesielle evner og anlegg*, og vi skal få glede oss over å bruke dem til beste for andre. Han elsker oss uansett hvordan vi lykkes, slik at vi hele tiden kan være trygge hos ham. Derfor åpner syndserkjennelsen bare for én viktig side ved det å bli kjent med seg selv. Det er like viktig å bli kjent med sine gode sider, slik at vi kan glede oss over dem og leve dem ut til beste for andre. Det går an å være stolt og glad over å bli brukt på en god måte, når vi vet at alt det som vi utfolder, det har vi fått fra Gud, slik at han skal ha æren. Det er viktig å fastholde to ting samtidig: Vi er både store syndere og samtidig bærer vi Guds bilde i verden (1 Mos 1,27). Når det gjelder etikken har Luther helt rett i at vi skal elske vår neste, men han kunne nok vektlagt noe mer at vi skal elske ham eller henne *som oss selv*.

b: Mer om Åndens gaver

Når det gjelder den tredje trosartikkelen, legger Luther stor vekt på at det viktigste ved Åndens gjerning i oss, er at Han skaper troen og gir oss kraft til å leve i kjærlighet. Han har derimot lite å si til de nådegavene som Paulus beskriver i flere tekster. Kanskje ble han skremt av svermerne, som vektlagt Åndens liv på en slik måte at det framstod som nye lovkrav og som en ny type gjerningsfromhet? Vi har sett det i vår tid også, at for eksempel kravet om tungetale som tegn på at man er en skikkelig kristen, har ført mange ut i stor fortvilelse fordi man ikke fikk den.

Det er nå gått 40 år siden den karismatiske vekkelsen ble en stor bevegelse i norsk kristenliv, også i lutherske menigheter og organisasjoner, og den er blitt videreført i Oase-bevegelsen. Den viste at det var en stor lengsel etter dypere åndelig liv hos norske kristne, og mange fikk ny kraft til sitt

åndelige liv. Men den viste også at dette er et engasjement med mange farer, og at luthersk kristendom ikke så lett lar seg bevege i nye retninger. Derfor har bevegelsen nå stilnet de fleste steder, mens den lever videre for spesielt interesserte kretser. Det er imidlertid ingen grunn til å la luthersk ensidighet stenge for slike fornyelser, så sant de kan balanseres med et sterkt fokus på hverdagsfromhet. Det er fint når mange vitner om at tungetalen har beriket deres bønneliv på en varig måte. Det er fint når mange kristne kan vitne om helbredelse ved bønn, salving og håndspåleggelse. Det er sterkt å høre hvordan Ånden kan gi klare innskytelser til mennesker om å gjøre noe spesielt, og det viser seg at det var til helt avgjørende hjelp for mennesker i nød. Det kan være til stor berikelse for menighetslivet at hver enkelt kristen prøvde ut hvilke nådegaver akkurat de kunne utrustes med til fellesskapets beste. Vi må ikke tro for smått om Åndens kraft til å skape noe nytt i oss personlig!

c: Mer om misjon

Den største forandringen som har skjedd siden Luthers tid, er at hele verden har kommet i blikkfeltet på en annen måte enn tidligere. På hans tid var livet utenfor Europas grenser stort sett uten interesse for de fleste. I vår tid, derimot, får vi hele verden inn i stuene via aviser og TV hver eneste dag. På en helt annen måte enn tidligere er vi blitt oss bevisst at alle mennesker på kloden hører sammen og har ansvar for hverandre. Dermed får det hverdagskallet som Luther var så opptatt av, et mye større ansvarsfelt enn før.

La meg starte med kirkens arbeid i det åndelige regimentet.

Misjonsoppdraget har alltid vært viktig for kirken. Jesus påbød oss i Matt 28,18-20 å dra ut i hele verden for å gjøre folk til hans disipler gjennom dåp og undervisning. Dette var Luther svært bevisst på å utføre på tyske landområder. Han skrev sine to katekismer i 1529 for å gi foreldre og prester et redskap i hendene slik at de kunne undervise barn og unge om hovedsakene i den kristne

tro. Han fortvilte over et stort forfall i troen blant folk flest, og den utviklingen ville han bidra til å snu.

Slik er det i Europa i dag også. Det er stadig færre som blir døpt, og stadig færre døpte som har en levende gudstro. Stadig flere vokser opp i en nytelseskultur som ikke har plass til Gud. Her i Norge har vi tapt skolen som oppdrager til kristen tro, slik at vi allerede har mistet mye påvirkning ovenfor en hel generasjon. Nå har norske menigheter begynt å satse målbevisst med både penger og ansatte for å forsøke å snu denne utviklingen. Den nasjonale siden ved utfordringen fra misjonsbefalingen likner altså mye på den som Luther opplevde. Her er det oppgaver nok å ta fatt i for alle kristne. Noen påtar seg oppgaven på fulltid, de fleste påtar seg enkeltoppdrag på fritiden.

Misjonsbefalingen har også en *internasjonal* side. På Luthers tid var det ikke noen klar bevissthet om at kirken burde drive misjon over hele verden. Dette ble annerledes i løpet av 1800-tallet da det vokste fram sterke misjonsbevegelser i de fleste kristne land, også her i Norge. Spesielt avgjørende ble en misjonskonferanse i Edinburgh i 1910, da verdens kirkeledere målbevisst gikk sammen om å legge felles planer for verdensevangeliseringen. Det førte til en eventyrlig utvikling på mange kontinenter. Nå er kirken blitt verdens største religion med over to milliarder døpte. Likevel er det mange kulturer som ennå ikke er blitt nådd, og over fire milliarder som ennå ikke er døpt. Nå bor de fleste kristne i andre verdensdeler enn Europa, for eksempel tilhører 48% av de som bor i Afrika en kristen kirke. Nå sendes det ut misjonærer ut fra kirker ikke bare her i vest, men også fra sør og øst. Dermed er det virkefeltet som vi har ansvar for innen det åndelige regimente blitt mye større enn før, og det kaller oss til innsats ved at noen stiller seg til tjeneste på fulltid, mens andre støtter opp med penger, drift av misjonsforeninger og bønner.

d: Mer om global forvaltning

La meg fortsette med arbeidet i det verdslige regimete. Ansvar for å *forvalte jorden og dens liv* har alltid vært viktig for en kristen, med støtte i skapelsesberetningen: Gud gav mennesket ansvar for å råde over alt jordens liv (1 Mos 1,28), og for å dyrke og passe livet i Edens hage (1 Mos 2,15). Også på dette feltet var Luther banebrytende i sin tid ved å betone at Guds viktigste kall gjaldt livet i den vanlige verden. Vi skal leve i familien, i arbeidslivet og i samfunnet på den måten at vi hele tiden tjener hverandre. Det er mennesker omkring oss som trenger de gode gjerningene våre, ikke Gud. Denne siden ved forvalteransvaret er like aktuell i dag som den gangen.

Men også dette kallet har fått en *verdensvid* betydning i vår tid. På Luthers tid levde man på en måte som gjorde at man innrettet seg etter naturens gang. Men fra 1750 av begynte den industrielle revolusjonen i Storbritannia med utbygging av jernbaner og bruk av dampmaskiner og kullkraft. Hundre år senere skjøt utviklingen fart i mange land med Tyskland og USA i spissen. Nå fikk man et nytt forhold til naturen, for den ble et råstoff man kunne utnytte. I dag blir vi fortalt av en overveldende samstemt forskning av vi utnytter naturen på en måte som kan få oss til å ødelegge den. Det gjelder særlig vår måte å brenne kull og olje på. Dersom vi ikke bruker ressursene på en klokere måte, kommer vi til å ødelegge det vi skulle forvalte. Ingen generasjon har tidligere vært stilt overfor viktigere utfordringer til å leve klokt i samspill med naturen. Vi vet hva som skal til for å snu denne utviklingen, men folk flest er altfor uvillige til å gjøre det. Den store utfordringen er at vi må tøyse egoismen vår slik at vi gjør det som er nødvendig, til tross for at det krever noen innskrenkninger i det makelige livet vårt. De som ønsker å ta dette på alvor, har ikke problemer med å finne konkrete råd både når det gjelder de store politiske endringer som vi bør støtte opp om, og den måten den enkelte lever på i hverdagen sin.

For å oppsummere dette avsnittet: Den som vil ta Luthers betoning av å leve til beste for andre på alvor i dag, kan ikke nøye seg med fortidens svar på hva som er viktig, men må ta inn over seg også de nye utfordringene som møter oss i en globalisert verden. Det gjelder å få sans for betydningen av både misjon og forvaltning av klodens ressurser. Da er det også viktig å utvide fokus for syndserkjennelsen, slik at relasjonene til andre kommer i fokus, og slik at den utfylles med innsikt i hva som er våre sterke sider.

E: Nødvendig rensing og forkasting?

Luthers nøkler trenger ikke bare å utfylles på mange måter i vår tid, den må også renses for unødvendig skitt. Ingen kan forlange at en reformator skal oppdage alle sider ved Skriftens budskap i løpet av noen hektiske år i en spesiell kultursituasjon. Luther var dyktig til å avsløre mange misforhold, men han hang kanskje fast i mange selvsagtheter i sin tid som han ikke ble bevisst på at man trengte å distansere seg fra? La meg nå rette et mer kritisk blikk på nøklene hans, og også begrunne hvorfor jeg har luket ut en av nøklene hans og forkastet den.

a: Altfor mye djeveltro?

Luther forstod seg selv som en profet som var utsendt av Gud med et avgjørende budskap i den kampen som raste i verden mellom Gud og Djevelen. Verden stod ved et veiskille, og det ville være avgjørende for både den enkeltes evige skjebne og for kirkens kraft hvordan man stilte seg til det budskapet om rettfærdiggjørelsen ved tro alene. Denne selvforståelsen var nok en avgjørende årsak til den kraften han stod fram med på en så konsekvent måte. Baksiden av den medaljen er at han ikke var særlig opptatt av dialog og toleranse.

Motstandere skulle ikke møtes med kjærlighet, de skulle avsløres. Dette ble tydeligere og tydeligere mot slutten av livet hans. Luther ser hele tiden bak historiens ytre hendelser, og setter ord på den åndelige kampen som hele tiden styrer det hele på en usynlig måte.

Luther holdt fire prekenen i Eisleben i løpet av de siste tre ukene han levde. Den første av dem holdt han 31 januar 1546 over teksten fra Matt 8,23-27 om hvordan Jesus sov i båten mens stormkastene veltet inn over dem. Disiplene vekket ham, og Jesus stilte stormen. Dette ser Luther som et bilde på kirkens kår i verden, og skriver blant annet:

"Som jeg har sagt, stammer alt i hop fra djevelen, den styggen. For det er han som setter i gang og larmer og stormer med vindkast og bølgeslag når og hvor Kristus også vil være til stede i verden med disiplene sine, - dem kan han ikke tåle. Da kan han på et øyeblikk drive fram vindene - løgnerne, bandene og sektene sine - og blåse opp bølgene, det vi si tyrannene sine, slik at de adlyder ham som denne verdens fyrste, og det med glede... Likevel blir altså djevelen så fra seg av raseri at han ikke unner seg rast eller ro før han har klart å samle sammen alt som finnes av vind og bølger" (s97).

For å gjøre alvorset ekstra klart, sier han: "Når nå de nye stormløpene fra tyrkerne og paven kommer veltende og spytter og sprøyter bølgene sine ut og har i sinne å drukne dette skipet, så må vi regne med at det er de siste krumspringene og hvesingen fra den gamle slangen, djevelen. Nå vet han nemlig at han har rent brodden av seg på Kristus og hans kirke og vil gjerne i et siste anfall av ondsinnet raseri få gjort så mye vondt han bare kan. Men samtidig vet han at det snart er ute med ham, og at han vil måtte se gift, hoggtann og biteredskap knust under hælen på Herren Kristus og hans kristenhet" (s92).

Disse siste prekenene er ofte ansett som et slags testamente fra Luther der han for siste gang poengterer det som er viktig å tro. Da er det påfallende at den første av dem bruker halvparten av tiden på å beskrive denne kampen og den hjelpen vi kan få i den. Luther gjentar mange ganger at kirken er som et lite "nøtteskall" som driver omkring i et hav av stormbølger. Men dette er ikke nye tanker. De har vært med hele tiden, slik at enkeltformuleringer i denne retningen er til stede i så og si alle skriftene hans.

Denne bevisstheten om at vi står midt i en kosmisk kamp, føles det i dag unaturlig å trekke fram like ofte som Luther gjorde. Men det er så godt begrunnet i Skriften at vi ikke kan avfeie det som middelaldersk overtro. Det er

fortsatt viktig å ha det med som en hovedanliggende i kristen verdenstolkning. Men siden vi leve i en toleransens og dialogens tidsalder, bør vi kombinere det med en adskillig mer ydmyk holdning til annerledes troende enn det Luther syntes han kunne tillate seg. Vi kan være atskillig mer forsiktige med å bruke det som argument utad, noe som vil oppfattes som maktspråk, og heller la det være en indre motivasjon blant kristne til å sette kreftene inn på Guds side i denne kampen. Men vi må også våge å stå for det utad, bare det ikke skjer som trusler som vi tvinge folk til tro, men som ærlig åpenhet om det som vi tror er livets realiteter.

b) Altfor sterk språkbruk?

Luthers profetiske selvforståelse ble kombinert med en svært sterk *språkbruk* når han skal beskrive og tiltale sine motstandere. Vi har som ideal å tiltale hverandre på en høflig måte, uansett hvor uenige vi måtte være. Luther hadde en helt annen frimodighet til å sverte andre.

Han er mildest mot "*svermerne*", de som ville gå for langt i reformatoriske forandringer, for her velger han ofte å bruke humoristiske grep. Han anklager Karlstadt for urimelige tolkninger og føyer sarkastisk til: "Kjære Peder, jeg ber dem: vær så snill og sett brillene på nesen, eller snyt Dem et aldri så lite drag, slik at det kan lette hodet og rense hjernen for Dem. Se nå litt nøyere på teksten sammen med oss..." Det som karakteriserer motstanderens tolkninger, er nemlig at han legger vinn på "å viske ut et lite ord her og der, han smører litt spytt på ettersom det faller seg og ser ikke at resten av teksten står igjen og velter hele spyttsmøreren så han blir liggende med alle fire i været" (*Oppgjøret med svermerne* fra 1525, s315). Ofte kaller ham dem ironisk for *ånder* eller *himmelprofeter*. Men så spisser han det til innimellom, slik at de kalles *løgnånder* som *lyver og bedrar* slik at de *går djevelens ærend*: "Men når De i så alvorlige saker gir Dem av med

å lyve i den grad med overlegg, bevisst og giftig, kan ingen se annet i Dem enn selve den onde ånd" (s339).

Når det gjelder motstandere fra *pavekirken*, derimot, innså Luther tidlig at det ikke ville være mulig å komme overens med dem, så de får det glatte lag på adskillig sterkere måter. Han kan omtale pavestolens byråkrati slik: "Dette djvelske styringsverk er ren plyndring, bedrageri og et tyranni som stammer fra helvetes porter" som "forderver kristenheten på kropp og sjel" (*Adel* s33). Han kan omtale paven slik: "Denne overspente, overhovmodige og overfrefke fremferd fra pavens side er det djevelen selv som har klekket ut, slik at han i ly av den skal få innpass for Antikristen litt etter litt og kunne opphøye paven over Gud selv" (*Adel* s40). Han kan si at når han står opp mot ordninger i kirken som ikke samsvarer med evangeliet, er det slik at han "driver ut alle djevl: valfartsdjevlene, avlatsdjevlene, bulledjevlene, brorskapsdjevlene, helgendjevlene, messedjevlene, skjærsilddjevlene, klosterdjevlene, prestedjevlene..." (*Reformasjon nå* s531). Slike anklager dukker så jevnlig opp at vi uvilkårlig smiler litt av dem til å begynne med, men etter hvert blir de fleste ganske brydd av alle fordømmelsene. Slik språkbruk viser vel at Luther på ingen måte elsker sine motstandere?

Luther levde i en annen tid enn vår. På den tiden var dette en helt naturlig måte å uttrykke seg på. Den var til og med anbefalt i samtidens retoriske praksis. Det hørte med til enhver framstilling av en omstridt sak at man skulle sverte sine motstandere! Luther er heller ikke uten forbilder i Skriften. Paulus kan skive om motstandere at de "lever som fiender av Kristi kors. Fortapelse er deres mål og magen deres gud" (Fil 3,18-19). Han kan forbanne sine motstandere (Gal 1,8-9). Jesus kan rope mot de skriftlærde og fariseerne: "Slanger og ormeyngel! Hvordan kan dere unngå å bli dømt til helvete?" (Matt 23,33). Likevel var det mange også blant Luthers venner som syntes han gikk for langt, og forsøkte å

overtale ham til å ha en mer forsonlig tone. Vi som lever i Norge i dag skulle på dette feltet høre mer på disse vennene enn kopiere Luther selv.

c: Allfor uforsonlige fronter?

Denne skarpe måten å uttrykke seg på, underbygget et fiendebilde av motparten i stedet for å være en invitasjon til dialog. Det skulle ikke gå mer enn et par år etter at han slo opp avlatstesene i 1517, til Luther forstod at han ikke ville komme til å bli tatt på alvor av pavestolens teologer. Hans anliggender ville nemlig ikke bare føre til endringer i teologisk syn på sentrale punkt, men også til at det meste av økonomiske inntekter til Roma måtte falle bort. Pavestolen hadde simpelthen ikke råd til å ta Luther på alvor! I skriftet *Til den kristne adel* i 1520 lister han opp hele 11 inntekstkilder som burde falle bort, og han skriver: "Om man kvittet seg med nittini prosent av pavens hoff og lot én prosent bli tilbake, ville det likevel være stort nok til å gi svar i trosspørsmål... Enkelte antar at det hvert år går mer enn tre hundre tusen gylden fra Tyskland til Rom, penger som er helt og holdent bortkastet og til ingen nytte" (s24).

Det ble derfor en offisiell bannlysning av Luther allerede sommeren 1520, og den trådte i kraft januar 1521. Siden gikk det bare en vei, og etter Luthers død ble det slik at fyrsten i hver delstat bestemte om de skulle være katolske eller lutherske, og det ble hundre år med religionskriger. Det ble også opprettet reformerte kirkesamfunn som var mer radikale enn Luther, slik at lutherske kirker kjempet på to fronter. Det er mange som mener at Luther egentlig var en katastrofe i Europas historie, siden reformasjonen medførte så mye splittelse og lidelse!

Den som vil få nærkontakt med Luthers foraktfulle tiltale til motstandere og hans detaljerte avsløring av maktmisbruk i pavedømmet, kan lese det 100 siders *Skriftet mot Ambrosius Catarinus* fra 1521. De første 20 sidene er en konfrontasjon med den italienske teologen Catarinus. Her hopes det opp med langt flere svulstige fornærmelser enn saklige argumenter. Det oser av forakt hele veien! De neste 80 sidene er en detaljert påvisning av at pavestolens

framferd punkt for punkt samsvarer med den adferden som Dan 8,23-25 (utfylt med 2 Pet 2 og andre NT-steder) omtaler som antikrists framferd. Den ene anklagen følger den andre, med kraftige formuleringer som gjentas gang etter gang. Hele det pavelige maktapparat og dets regelverk for fromhet stilles fram til spott og spe.

Likevel følges ikke denne avsløringen opp med oppfordringer til væpnet opprør, for det kan ikke rettferdiggjøres. I "*En velment formaning*" fra 1522 presiserer han at det er de som har makt og er forherdet, som skal avsløres som hunder og svin, mens vanlige folk, derimot, skal rettledes vennlig og mildt (s158-159).

Etter mitt skjønn har Luther god saklig dekning for å avsløre sin tids pavemakt som en antikristelig makt som handler på den måten bibeltekstene beskriver.

Han har noen tolkninger som ikke overbeviser, for eksempel at de katolske universitetene er en oppfyllelse av Åp 9,1-11 (se *Mot Catarinus* s84-88).

Bibeltekstene har likevel såpass generelle formuleringer at de treffer viktige sider ved den tids kirkemakt. Luthers advarende anliggende er derfor viktig. Jeg tror at makssystemer med denne type trekk vil dukke opp på ulike steder og i ulike former opp gjennom hele historien, og at kristne plikter å avsløre og bekjempe dem med å ta til motmæle. Luther levde utvilsomt i en slik tid.

Likevel kan man spørre: Burde Luther valgt en mer forsonlig linje? Burde han trukket tilbake de mest radikale anklagene, for å bevare freden innen kirken? Han kunne stolt på at evangeliet var så klart i Skriften at det uansett ville bli frigjort til sist, om enn tempoet ville være langsommere, og det var andre enn han som kjempet videre. For Luther var ikke dette noe alternativ. Evangeliets sannhet måtte fram, koste hva det koste ville. Han var villig til å dø for det. Han var overbevist om at de konfliktene han skapte, var et mindre onde enn det slaveriet som ellers ville fortsette å binde kristne samvittigheter på hundretusener av mennesker i overskuelig framtid. Det å ta konfliktene nå, ville tjene kjærligheten på lang sikt. Luther gjorde sitt valg i dette dilemmaet, og jeg synes det er vanskelig å dømme ham for det. Vi kan like gjerne spørre oss selv

om vi er blitt altfor høflige mot hverandre i våre dager, slik at vi i toleransens navn er altfor redde for nødvendige konfrontasjoner.

Nye oppsplittinger av kristenheten kom på 1800-tallet, men så snudde det, slik at siste del av 1900-tallet ble preget av økumenisk samarbeid og tilnærming. Den katolske kirke hadde sitt andre Vatikankonsil fra 1962 til 1965 som rettet opp i mange misforhold. Hundreåret kunne munne ut i at en felleserklæring om rettferdiggjørelseslæren ble underskrevet av katolske og lutherske kirkeledere i 1999. Det store 500-årsjuleet kunne starte med at paven besøkte Uppsala i oktober 2016, og at det ble utarbeidet en felles erklæring derfra som uttrykte sterke håp om fellesskap framover.

Det er altså i dag ingen grunn til å videreføre Luthers skarpe anklager om at pavestolen er selveste Antikrist og preget av Satans forførelse. I dag er vi kommet dit Luther i utgangspunktet ønsket å komme: Den katolske kirkes teologi er blitt reformert på en måte som gir plass for de fleste av hans betoningene. Dette er en prosess som bør fortsette. Det er derfor en utfordring til kristent liv i dag å leve etter tittelen på ei bok som ble utgitt i 2016; *Att älska sin nästas kyrka som sin egen*. Det gjelder om å arbeide for at Jesu bønn i Joh 17,20 skal bli virkelighet: "Må de alle være ett, slik du, Far, er i meg og jeg i deg".

d) Altfor frie tøyer for fyrstene?

Da Luther angrep sin tids kirkemakt, var han en liten mann som slo oppover mot en mektig pavestol. Det var adskillig verre da han også kom med sterke anklager mot grupper som var svake i samfunnet. *Bondekrigsskriftene* fra 1525 er et eksempel på det. Her får vi et eksempel på at Luther kom for sent på banen i en stor konflikt, og at det han skrev, bidro til at vondt ble verre.

Bøndene ble på hans tid ofte utnyttet grovt av mektige fyrster. Det hadde i lang tid ulmet i bygdene overalt i landet, og i 1525 slo bøndene seg sammen om et opprop med tolv krav til forandring. De var oppmuntret av Luthers

reformatoriske tanker, men også av ledere i radikale reformasjonsbevegelser som ville gå mye lenger enn Luther. På et sent stadium utfordret de ham til å tale deres sak. Problemet var at de radikale reformistene oppfordret bøndene til å gjøre opprør først som sist, slik at Luther forstod at konflikten kunne føre til en blodig borgerkrig.

Luther begynte med å prøve seg som fredsmekler. Han skrev i slutten av april skriftet "*Oppfordring til fred*". Her anklaget han først fyrstene for å ha hovedskylden for konflikten, siden de hadde flådd bøndene på urett vis gjennom lang tid. Dernest anklaget han bøndene for å handle ukristelig dersom de ville gjøre opprør med våpen i hånd. Ingen av partene opptrådte i samsvar med kristen rett, ingen kunne derfor regne med Guds hjelp til sin framferd. Den kristne øvrighet skulle ha folkets beste for øyet, mens kristne bønder skulle være rede til å lide urett i stedet for å gå til opprør. Luther konkluderer slik:

"Derfor ville jeg gi det velmente råd at man valgte noen grever og landherrer fra adelen og noen rådmenn fra byene og lot dem drøfte og løse sakene i en vennlig atmosfære. Da måtte dere som er herrer, skru deres overmote mot noen hakk ned.... også bøndene tåle å bli vist til rette og gi avkall på enkelte programposter som går for vidt og skyter over målet. Slik kunne saken håndteres og bli brakt til en løsning... Vil dere ikke følge dette rådet - måtte Gud forby det! - må jeg bare la dere tørne sammen" (s383).

Denne oppfordringen kom for sent. Luther foretok straks en reise gjennom de berørte områdene og opplevde to ting: På den ene siden ville ikke bøndene høre på formaningene hans, og på den andre side var mange fyrster for lite beslutsomme til å ville bruke makt i tide for å slå ned opprøret. Han kom tilbake til Wittenberg i begynnelsen av mai, og da gikk det bare noen dager før det væpnede opprøret allerede var godt i gang, slik at skriftet hans ble publisert for sent. Da skrev Luther i all hast flygebladet "*Mot bøndenes røver- og morderbander*" den 4. mai i et siste forsøk på å forhindre katastrofen. Nå er det bøndene som får hovedskylden for konfliktens tilspissing, ikke fyrstene. Bøndene gjør seg skyldig i en tredobbel synd: De bryter sitt troskapsløfte, de

steller i stand opprør, og de håner Gud ved å begrunne det med skriftord. Det er bare øvrigheten som har fått rett til å føre sverdets makt. Den kristne øvrighet bør gå fram i fire skritt: Først skal de bekjenne at de fortjener motstand på grunn av sin utnyttning av bøndene. Deretter skal de be ydmykt om Guds hjelp. Deretter "skal man til overmål tilby de forrykte bøndene rettsforhandlinger mellom likeverdige parter (skjønt de ikke er verd det). Deretter, om det ikke nytter, skal øvrigheten straks gripe til sverd" (s389). Nå er man tydeligvis kommet til siste stadium, og Luther skriver om den kristne fyrstens plikt:

" Han har fått i oppdrag å svinge sverdet over slike slyngler. Han pådrar seg en like alvorlig synd overfor Gud når han unnlater å straffe og verne og ikke gjør sin jobb...

Her er det derfor ikke tid for å sove. Og det er heller ikke snakk om å vise tålmod eller barmhjertighet. Nå er det sverdets og vredens tid, ikke nådens tid... Og så - stikk, slå, drep, hver den som kan! Dør du i kampens hete, heldig er du! En saligere død kan du aldri noen sinne få. Du dør jo i lydighet mot det guddommelige ord og oppdrag, jfr. Rom 13" (s390-391).

Det skulle vise seg å bli et blodbad uten like. Opprørshæren brøt sammen den 15. mai og fyrstenes soldater sablet ned bønder i hopetall på vill flukt gjennom landskapet. Ikke nok med det. Selv etter at seieren var vunnet tok de en grusom hevn med å slakte ned vergeløse oppviglere i titusentall. Var det dette Luther hadde gitt grønt lys for? Han mistet støtte i store deler av befolkningen.

Etter sterkt påtrykk fra venner, så Luther seg nødt til å klargjøre hva han hadde ment med det han hadde skrevet. "*Et åpent brev om den harde boka mot bøndene*" ble utgitt to måneder etter katastrofen. Luther går ikke tilbake på noe av det han har skrevet, men presiserer at han ikke kan ta ansvar for måten mange fyrster har gått fram på. Når han beskyldes for at han har bidratt til at fyrstene har gått fram med altfor stor grusomhet, svarer han:

"Hva har det med boka mi å gjøre? Hvorfor legger du fremmed skyld på meg? Misbruker herrene makten, så har de ikke lært det av meg. Men de skal nok finne sin andel av straffen. For den øverste dommer, han som med deres hjelp straffer de egenmektige bøndene, har ikke glemt dem heller" (s402).

Jeg har "ikke lært at det ikke bør vises barmhjertighet mot fangene og dem som overgir seg... heller ikke villet gi støtte til de avsyndige tyrannene eller villet påskjønne deres tøylesløse fremferd" (s408).

I ettertid er det ikke vanskelig å se at Luther uttrykte seg på en måte som kunne få fyrster til å gjøre overgrep mot sine undersåtter med god samvittighet. Man skal lese ham nøye for å unngå å misforstå. I det andre skriftet fikk bøndenes synder altfor ensidig fokus, og på grunn av at Luther ville demme opp for innflytelsen fra den radikale fløyen, var språkbruken hans svært krass mot bøndene. Problemet ligger etter mitt skjønn i ensidigheten og språkbruken, ikke i selve teologien. Men Luther kom så sent på banen, at utviklingen trolig ville gått sin gang selv om han ikke hadde skrevet en eneste linje.

Luther hadde også tidligere skrevet kraftig mot retten til opprør. Mens han satt i skjul på Wartburg i 1522, kom det noen opptakter til voldelig framferd, den gang mot pavens institusjoner, Noen av hans tilhengere hadde ikke tålmodighet til å gå varsomt fram. Da skrev han "*En velment formaning til alle kristne om å vokte seg for opprør og uro*". Der skriver han: "Derfor er et opprør heller aldri rettferdig, hvor rettferdig saken selv enn måtte være. Det følges alltid av mer skade enn forbedring..." (s153). Det våpenet som kristne skal bruke, er Ordet, "idet vi - i tale og skrift - gjør pavens og papistenes fanteri og lureri kjent bant folk, helt til han er blottlagt, avslørt, gjenkjent og stilt til spott og spe for all verden. For en må først drepe ham med ord: Kristi munn må gjøre det. Slik blir han revet ut av menneskenes hjerter" (s155).

Øvrighetens rolle som stabilisator mot kaos i et samfunn er så viktig at det skal svært gode grunner til å rettferdiggjøre et væpnet opprør mot den. Det er og blir et paradoks at det faktisk tjener barmhjertighetens sak på lang sikt, at øvrigheten verner om retten med våpen i hånd. Samtidig er det slik at makt korrupperer. Den som har makten vil altfor ofte tviholde på den på en urettferdig måte. Derfor må samfunnet finne ordninger for å balansere dette på måter som ikke involverer opprør og makttvang. Der har vi kommet mye lenger i mange land i dag enn på Luthers tid. I arbeidslivet har vi fått ordninger med forhandlinger, streikerett og lockout som ivaretar den forhandlingsløsningen som Luther anbefalte. Vi har også fått internasjonalt lovverk om framferd i krig og

behandling av krigsfanger, som setter grenser på en slik måte at man skal kunne unngå slike blodbad som bondekrigen den gang endte opp i. Men altfor mange steder blir slike lovverk ikke respektert. Kristne kan komme inn i like utfordrende dilemmaer som bøndene og fyrstene på Luthers tid, og da kan det være klokt å se forbi ensidigheten og språkbruken hos Luther, for å se om det skulle finnes gode råd å rette seg etter.

e) Altfor klar antisemittisme!

Den siden ved Luther som vi virkelig skjemmes over i dag, er hans forhold til *jødene*. Det begynte så fint, siden han var avhengig av jødisk ekspertise da han oversatte Det gamle testamente. Men han kjente ingen jøder som ikke var døpt. Han hadde aldri fattet interesse for å lære kulturen deres å kjenne. Han hadde den samme tilnærmingen til dem som til alle andre: Det gjaldt om å forkynne evangeliet for dem på en slik måte at de ble frelst.

Luther hadde stor forståelse for at jøder flest ikke var blitt kristne, siden de var blitt undertrykket av katolsk tro og praksis. I skriftet *Jesus Kristus – en jøde av fødsel* fra 1523 skrev han at kristne «har nemlig behandlet jødene som om de var hunder og ikke mennesker... En har verken vist dem hva kristen lære eller kristent liv er, men bare lagt dem inn under pave- og munkevesen» (s9). Han skriver derfor: «Jeg har det håp at hvis man behandlet jødene vennlig og underviste dem skikkelig ut fra Den hellige Skrift, da ville mange av dem bli sanne kristne og vende tilbake til sine fedres, profetenes og patriarkenenes tro» (s9). Han stiller seg svært solidarisk med jødene: «Jeg ber hermed mine kjære papister om at de nå begynne å anklage meg for å være jøde dersom de skulle gå fullstendig trett av å anklage meg som kjetter» (s10). En hovedhensikt med å skrive dette skriftet er derfor å framheve "de grunnene som får meg til å tro at Kristus var en jøde, født av en jomfru - så jeg kanskje også kunne vekke lyst på den kristne tro hos noen av jødene" (s9).

Denne holdningen ser svært forbilledlig ut, men den har et problem innebygget: Nestekjærligheten drives av et misjonsmotiv, og ikke av ekte omtanke for medmennesker. Hva skjer når hensikten ikke oppnås? Det skulle ikke gå mer enn 20 år før tålmodigheten hos Luther tok slutt, fordi han så trusselen fra jødisk tro som så stor at de skrøpelige misjonsresultatene ikke monnet stort. Derfor konkluderer han i 1543 i skriftet *Om jødene og deres løgner*: «Guds vrede over dem er så stor at de ved å møte en mild barmhjertighet bare blir verre og verre, mens de ved å møte en skarp barmhjertighet bare blir svært lite bedre. Derfor; vekk med dem i alle fall" (s361).

Skuffelsen hans er så stor at han fullstendig faller tilbake i den antisemittistiske ånd som var så vanlig i hans samtid. Han ser på jødene som en farlig trussel, fordi de kan komme til å lokke kristne til frafall. Han anbefaler følgende tiltak:

- Sette fyr på synagoger og skoler.
- Rive ned og ødelegge husene deres.
- Ta fra dem alle bønnebøker og talmudiske skrifter.
- Forby rabbinere å undervise med trussel om dødsstraff.
- Oppheve ordningen med at jøder har fritt leide på veiene.
- Forby dem å ta rente på utlån, og ta fra dem alle kontanter og alt sølv og gull.
- Gi dem redskaper til å drive vanlig arbeid for å tjene til livets opphold.
- Helst bør de fordrives fra landet for godt.

Hovedbegrunnelsen for slike tiltak finner han i 5 Mos 13 som gir forskrifter for hvordan man bør behandle folk som lokker til frafall slik at folket begynner å tjene andre guder.

Vi skal merke oss på den positive siden at Luther *ikke argumenterer rasistisk* ut fra noen som helst raseteori. Jødene ble ikke fratatt menneskeverdet. Det som Luther dessverre manglet sansen for, var å gå inn i en ekte dialog med sine motstandere. Her gjorde han ikke forskjell på om de var pavetro, svermere, muslimer eller jøder. Alle befinner seg i en endetidskamp mellom Gud og Djevelen om menneskets sjel. Enhver som truet den reformatoriske troen, var å anse som en medspiller på Djevelens side, og måtte behandles deretter.

Det neste vi skal merke oss på den positive siden, var at Luther *aldri oppfordret til "hellig krig" med våpen* for å utbre evangeliet. Han skilte strengt mellom det åndelige og det verdslige regimente. Det var bare når disse gruppene truet verdslig ro og orden at øvrigheten, ikke kirken, heller ikke alminnelige folk på eget initiativ, kunne gripe til våpen. Når det gjaldt troskampen, kunne kristne bare kjempe med bønn og Guds ord.

På den negative siden må vi påpeke at Luther *ikke levde opp til Pauli ideal om å være sannheten tro i kjærlighet* (Ef 4,15). Han var aldri ekte interessert i å finne sannheten om jødene, men sluttet seg for ukritisk til samtidens antisemittiske holdninger. Han falt inn i et mønster som var ganske vanlig i Europa på den tiden. Han gav også opp å møte jødene med kjærlighet. Når det gjaldt å forsvare den kristne tro mot forførere, tok han med på kjøpet at det ville koste store, menneskelige lidelser.

Denne livsnøkkelen hos Luther kan vi kanskje formulere slik: *Det er vår plikt å forkynne evangeliet for jødene, men dersom de ikke vil høre, men tvert imot prøver å omvende oss, bør vi fordrive dem fra riket.*

I en tid med økende antisemittisme i Europa er det viktig at vi tenker helt annerledes om jødene enn det fiendebildet som Luther endte med å ha. Denne nøkkelen bør ut av nøkkelknippet vårt, og derfor har jeg den ikke med i heftet. Luther anså jøder for å ha samme menneskeverd som alle andre, men det går an å ta dette på alvor på en mer konsekvent måte enn ham, og være mer interesserte i deres kultur og trosuttrykk enn å definere dem som farlige motstandere. Den som er trygg på egen tro, kan våge å møte annerledes troende på en åpen måte, uten å frykte for å tape eget ståsted. Dersom vi bruker de ni livsnøklene som er beskrevet i dette heftet, kan vi bli så trygge i troen at vi kan hekte av denne siste fra nøkkelknippet vårt, for vi trenger den ikke som beskyttelse.

Litteratur

A: Originaltekster:

Reformasjon nå. Luther som utfordring og ressurs for Den norske kirke. Per Kristian Aschim og Tarald Rasmussen (red.). Presteforeningens studiebibliotek 50. Eide forlag, Stavanger 2016.

Verker i utvalg. Egentlig: *Martin Luther. Verker i utvalg I-VI*, Gyldendal, Oslo 1979-1983.

Martin Luther: Utvalgte tekster. Verdens hellige skrifter. Red. Sigurd Hjelde. Bokklubben, Oslo 2008.

De fleste har lett tilgang til internett, og der finnes *Verker i utvalg* utlagt til å leses online på følgende måte: Gå til bibsys.no, velg «søk litteratur i Oria», klikk for å søke i Oria uten å velge institusjon, skriv i søkefeltet: *Martin Luther Verker i utvalg*. Man kommer nå til ei side der man kan velge å lese i de seks bindene. Klikk på ikonet foran den boka du skal lese i, og boka kommer fram til lesning.

De tekstene som har inspirert dette heftet, kan leses i sin helhet på følgende steder:

Fra 1515:

"*Romberbrevsforelesningen*" finnes i *Verker i utvalg* i bind I, s142-246.

Fra 1518:

"*Disputasjonen i Heidelberg*"

- finnes i *Reformasjon nå* på s21-33

- og i *Verker i utvalg* i bind I, s281-295.

Fra 1520:

"*Til den kristne adel av tysk nasjon om bedring av kristendommens kår*"

- finnes i *Verker i utvalg* i bind II, s9-88

- og i utdrag i *Utvalgte tekster*, s29-47

"*Om kirkens babylonske fangenskap*" finnes i *Verker i utvalg* i bind II, s 90-191.

Fra 1521:

"*Om skriftet fra vår fremragende magister Ambrosius Catharinus*" finnes i *Verker i utvalg*, bind III, s42-146

Fra 1522:

"*Julepostillen*"

- finnes i *Verker i utvalg* i bind II, s235-290,
- og i utdrag i *Utvalgte tekster*, s140-166.

«*En velment formaning til alle kristne om å vokte seg for opprør og uro*» finnes i *Verker i utvalg* bind III, s149-162

"*Åtte prekener i fasten 1522*"

- finnes i *Utvalgte tekster*, s167-199
- og i *Luthers Skrifter i Udvalg. Bind II: Skrifter om Kirke og Gudstjeneste*. Forlaget Aros, Århus 1980, s7-45.

Fra 1523:

"*Jesus Kristus – en jøde av fødsel*"

- finnes i utdrag i *Reformasjon nå* på s347-349
- og i sin helhet i *Verker i utvalg* i bind IV, s 8-33

«*Skriftet om den verdslige øvrighet*»

- finnes i *Verker i utvalg* bind III, s165-203
- og i *Utvalgte tekster*, s200-244.

Fra 1524-25:

"*Skriftet til rådsherrerne i alle Tysklands byer om at de skal opprette og underholde kristelige skoler*" finnes i *Verker i utvalg*, bind IV, s36-58.

"*Om handel og åger*"

- finnes i utdrag i *Reformasjon nå*, på s465-479
- og i sin helhet i *Verker i utvalg*, i bind IV, s 62-112.

"*Oppgjøret med svermerne*" finnes i *Verker i utvalg*, bind III, s213-335

Bondekrigsskriftene finnes i *Verker i utvalg* i bind III, s356-411.

- Den første av dem, "*Oppfordring til fred*", finnes i *Utvalgte tekster*, s245-273.

Fra 1529:

«*Luthers store katekisme*»

- finnes i utdrag (4. og 6. bud) i *Reformasjon nå*, på s421-432
- og i sin helhet i *Verker i utvalg* i bind V, s240-340

Fra 1530:

"Den skjønne lovsang, salme 118" finnes i *Luthers skrifter i Udvalg. Bind III: Bibelfortolkning og Prædikener*. Forlaget Aros/Århus 1980, s260-337.

"Preken over Matt 9,18-26 på 22 søndag i treenighet" finnes i *Luthers skrifter i Udvalg. Bind III: Bibelfortolkning og Prædikener*. Forlaget Aros/Århus 1980, s406-417.

Fra 1543:

"Om jødene og deres løgner" finnes i *Reformasjon nå* på s357-361

Fra 1546:

Preken over Matt 8,23-27, holdt i Eisleben 31. januar 1546 finnes i *Verker i utvalg* i bind VI, s85-101.

B: Til utdypning.

Når det gjelder utdypning av de ni livsnøklerne, er det best å lese Luthers egne skrifter, for de forklarer seg selv.

Når det gjelder de kritiske avsnittene til sist i heftet, finner vi en fyldig framstilling med alle samtidshistorisk viktige fakta hos:

Heinz Schilling: *Martin Luther. Rebell i en brytningstid*. Vårt Land forlag, Oslo 2016.

- Til bondetidsskriftene, se særlig s283-304
- Til forholdet til jødene, se særlig s527-556

De er også kloke vurderinger hos:

Knut Alfsvåg: *Møter med Luther*. Luther forlag, Oslo 2017.

- Til polemikken, se s152.
- Til økumenisk arbeid, se s11-112, 123-124.
- Til bondetidsskriftene, se s135-137.
- Til forholdet til jødene, se svært nyansert framstilling s155-166.

Tips til gruppesamtale

Det er en fordel om gruppens medlemmer har lest gjennom det avsnittet som skal behandles før samlingen. Men det går også an å møtes uforberedt, og så lese et passende avsnitt høyt for de andre etter tur, og ta en samtale etter det.

Det er særlig den første hoveddelen som er interessant å drøfte i gruppene, slik at den kan deles over tre samlinger, med tre og tre nøkler til samtale hver gang, fordelt etter underavsnittene A, B og C.

Den siste hoveddelen med avsnittene D og E kan godt være tema for en samling i sin helhet.

Hver av disse avsnittene har mange underavsnitt. Her kan man stoppe opp etter hvert av dem, og la hver enkelt komme til orde med følgende:

- Er det noe her som jeg synes er vanskelig å forstå?
- Er det noe her som jeg fant særlig oppbyggelig eller utfordrende for egen del?
- Er det noe her som jeg synes er vanskelig å akseptere, og hvorfor det?

HEFTE 4: NI LIVSNØKLER

Dette heftet er det siste av fire hefter som forsøker å formidle inspirasjonen fra Luthers skrifter til vår tid. Det er gått 500 år siden de ble skrevet, men siden de hadde som hovedsak å framstille Skriftens budskap så klart som mulig, framhever de anliggender med varig verdi som fortsatt kan inspirere.

Dette fjerde heftet lar Luthers egne formuleringer komme til orde på en sterkere måte enn de to foregående. Når han skal veilede til kristent liv mellom dåpen og døden, setter han mange ganger opp ordpar eller bilder som beskriver kristent liv på en treffende måte. Han har også en klar betoning av at det vanlige livet i hverdagen er viktigere enn all slags fromme ekstrapåfunn. Det er som han gir oss livsnøkler på en så pedagogisk klok måte at vi kan klare å huske det. Jeg har funnet glede i å hente fram ni av de viktigste. I to ekstra avsnitt drøfter jeg også hvordan Luthers anliggender bør utvides i vår tid, og at han også bør kritiseres på visse punkt.

Heftet er skrevet i forbindelse med 500-års-jubileet for reformasjonen som ble markert høsten 2017. Det er skrevet av Kjell Arne Morland, som er sokneprest og bor på Melhus.

